

İsrail-Filistin Sorununda İki Devletli Çözüm Arayışları

DOI: 10.26466/opus.874933

*

Yusuf Yıldırım *

* Arař. Gör. Dr., Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İİBF, Balıkesir/Türkiye
E-Posta: yyildirim@bandirma.edu.tr ORCID: [0000-0002-1733-9073](https://orcid.org/0000-0002-1733-9073)

Öz

İsrail'in bağımsızlıktan bu yana Filistin toprakları üzerinde topraklarını genişletmesi, Arap toplumu ve Filistin tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Filistin'in, iki devletli çözüme giden yolda İsrail'in 1967 sınırlarına çekilmesini öngören taleplerine karşı İsrail herhangi bir olumlu adım atmaması üzerine bu sorun çözümsüzlüğe gitmiştir. İki devlet arasında sorunun çözümünü amacıyla gerçekleşen konferans ve görüşmelerden de herhangi bir olumlu sonuç alınmamıştır. Filistin'in bağımsızlık çabaları ve İsrail'in işgalci tutumuna karşı mücadelesi, Filistin intifadası ile yıllarca devam etmiştir. Çalışmada, Filistin ve İsrail arasındaki sorunun tarihsel süreci incelenmiş ve iki devlet arasında Kudüs'ün statüsü, mülteciler, sınırlar, yerleşim alanları gibi önemli sorunların çözümünde tarafların tezleri analiz edilmiştir. Sorunlu bölgede iki devletli çözümün, iki devletin bakış açısına uygun olup olmadığı irdelenmiş ve iki devletli çözüm yolundaki engeller ve fırsatlara değinilmiştir ve iki devletli çözüm yolunda gelinecek son nokta ele alınmıştır. Son olarak, iki devletli çözümün bu süreçte uygulanması mümkün görünmemekle beraber tek devletli çözümün de iki devlet için makul bir seçenek olmadığı görülmüştür. Bölgede iki tarafı da memnun edecek bir seçenek için de tarafların ilkelerinden ciddi bir biçimde taviz vermesi gerektiği açık bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Filistin Sorunu, İsrail, İki Devletli Çözüm, Barış Süreci, Kudüs.

Two-State Solutions for the Israel-Palestine Question

*

Abstract

Since independence Israel's expansion of its lands on Palestinian lands has been reacted from the Arab community and Palestine. Despite the Palestinian demands for Israel's withdrawal to the 1967 borders on the road to a two-state solution, Israel did not take any positive steps, and this problem reached a deadlock. Conferences and meetings between the two states to resolve the problem did not yield any positive results. Palestinian independence efforts and the struggle against Israel's occupying attitude continued for years with the Palestinian revolt. In the study, the historical process of the problem between Palestine and Israel was examined and the thesis of the parties in the solution of important problems such as the status of Jerusalem, refugees, borders, and settlements between the two states. Whether the two-state solution in the problematic region is in line with the perspective of the two states is examined and the obstacles and opportunities in the two-state solution are discussed and current situation in the two-state solution is discussed. Finally, although the two-state solution does not seem possible to be implemented in this process, it has been seen that the one-state solution is not also a reasonable option for both states. It became clear that the state party must compromise with principles for an option that will satisfy both sides in the region.

Keywords: *Palestine Question, Israel, Two-State Solution, Peace Process, Jerusalem.*

Giriş

Semavi üç din açısından önemli olan Kudüs'ü bünyesinde barındıran Filistin toprakları, tarih boyunca birçok kez istilaya uğramış ve buraya göç eden birçok farklı kavme ev sahipliği yapmış olan stratejik bir konuma sahiptir. Asurlar, Babiller, Persler gibi önemli medeniyetlere ev sahipliği yapan bu bölge Memlük hakimiyetinden sonra Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına girmiştir. Osmanlı sınırları içinde hoşgörü içinde yaşayan Filistin, özellikle Fransız ihtilali sonrasında oluşan milliyetçilik akımı çerçevesinde güçlenen Yahudi milliyetçiliği ve bunun sonrasında ortaya çıkan Yahudilerin yurt arayışı hedefi sonrasında oluşan göçe maruz kalmıştır. Tarihte çeşitli zorluklarla karşılaşan ve işkencelere maruz kalan Yahudi toplumu, farklı bölgelerde dağınık bir halde yaşamış, devlet olmayı başaramamıştır. Yahudilik inancında Filistin topraklarının yer aldığı Ortadoğu bölgesinin Yahudiler için vaad edilmiş topraklar olduğuna inanılmaktaydı. Bu bağlamda dağınık halde yaşayan Yahudiler Osmanlı egemenliğinde bulunan Filistin'e göç etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin Yahudilerle ilk teması Sultan Orhan'ın Bursa'yı fethi ile başlamıştır. Fatih Sultan Mehmet, Kanuni Sultan Süleyman, II. Beyazıt ve II. Selim dönemlerinde de Osmanlı Devleti'ne Yahudi göçü devam etmiştir. II. Abdülhamit döneminde 1891 ve 1892 yıllarında Rusların yaptığı katliamlardan kaçan Yahudiler, kurtuluşu yine Osmanlı Devleti'ne sığınmakla görmüşlerdi. İstanbul, Selanik, İzmir ve İskenderiye'ye göç edip buraya yerleşmişlerdi (Memiş, 2006, s.121-123). Yahudiler sığındıkları ülkeler tarafından hoş karşılanmamış ve toplumdan dışlanmışlardı. Ancak Osmanlı Devleti diğer devletlerin aksi yönde hareket etmişti. Yahudilerin de Osmanlı devletine yoğun bir şekilde göç edip yerleşmeye çabalaması, Osmanlı yönetiminin Gayrimüslimlere ve Yahudilere karşı olan hoşgörüsünden kaynaklanmıştır.

Theodor Herzl önderliğinde Siyonist bir teşkilatlanmaya giden ve Balfour Deklarasyonu'yla hızla Filistin toprakları yurt edinen Yahudiler, bu coğrafyanın asıl sahipleri olan Filistinliler ile bir çatışma ortamına sürüklenmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında özellikle İngilizlerin desteğiyle Filistin'de İsrail devleti adı altında bağımsızlığını ilan eden Yahudiler, Filistin ve Arap toplumunun tüm tepkilerine rağmen işgal

yoluyla elde ettikleri topraklarla sınırlarını hızla genişletmiştir. İsrail'in uluslararası hukuku ihlal ederek gerçekleştirdiği bu eylemleri sonrasında meydana gelen Arap-İsrail savaşları sonucunda Filistin Sorunu ortaya çıkmıştır. Filistin devletinin bağımsızlığı, Kudüs'ün statüsü, mülteciler, sınırlar ve Yahudi yerleşkeleri gibi çözülemeyen sorunlar iki devlet arasında yıllarca sürerek günümüze dek gelmiş ve bu sorunlar hala çözülememiştir. Soğuk Savaş sonrasında iki devlet arasında başlayan yumuşama dönemiyle beraber antlaşma ve zirvelerle çözüme kavuşturulmaya çalışılan süreç başarıya ulaşmamış ve bu sorun uluslararası toplumu ilgilendiren bir sorun haline gelmiştir.

İsrail-Filistin sorunu sadece bölgesel güçlerin değil küresel güçlerin de müdahil olduğu ve uzun yıllardan beri süregelen karmaşık ve çetrefilli bir konudur. Sorun, aynı topraklarda yaşayıp bu topraklar üzerinde hak iddia eden, bunu gerçekleştiren de birbirlerinin varlığını ve meşruiyetini sorgulayan ya da kabul etmeyen iki devlet arasındadır. İsrail-Filistin sorunu hakkında literatürde çok sayıda kapsamlı çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışmaların çoğu retrospektif bağlamda ele alınan ve daha çok Soğuk Savaş dönemini içeren sorunun kökeninin ele alındığı çalışmalar şeklindedir. Bununla beraber bu sorunu kuramsal çerçevede realist teori perspektifinde güvenlik bağlamında ele alan çalışmalar olmakla birlikte konstrüktivist teori çerçevesinde kimlik boyutuyla değerlendiren çalışmalar da mevcuttur. Sorunu uluslararası hukuk bağlamında ele alan çalışmalar da sıkça yer almaktadır. Ancak bu sorunun çözümü bağlamında iki devletli çözüm ya da tek devletli çözüme yönelik yaklaşımların ele alındığı çalışmalar oldukça sınırlıdır¹ Dolayısıyla bu çalışma, İsrail-Filistin sorununu teorik bir bakışla analiz etmekten ziyade daha çok iki devletli çözüm önündeki engel ve fırsatlara yoğunlaşmıştır.

¹Bu konuda yapılan çalışmalar için bkz. Ayşe Ömür Atmaca (2018). Kudüs'ü Ebedi Başkent Olarak Tahayyül Etmek. *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, 3, 145-171; Fahrettin Altun (2020). *Yüzyılın İşgali: Tek Taraflı Planların Gölgesinde Filistin*. Cumhurbaşkanlığı İletişim Yayınları: İstanbul; Tayyar Arı (2007). *Filistin'de Kalıcı Barış Mümkün mü*. Akademik ORTADOĞU, 2(1), 11-34; Herbert C. Kelman (2011). *A One-Country / Two-State Solution To the Israeli-Palestinian Conflict*. *Middle East Policy*, XVIII(1), 27-41; Raphael Cohen- Almagor (2012). *Two-State Solution. The Way Forward*, Vol. 20, 381-395; Elena Tilovska-Kechedji (2018). *Israeli-Palestinian Relations: Waging For Peace or Lost Desperately*, *International E-Journal of Advances in Social Sciences*, IV(10), 120-129; Jim Zanotti (2010). *Israel and the Palestinians: Prospects for a Two-State Solution*, Washington: Congressional Research Service Reports; O'Malley Padraig (2017). *Israel and Palestine: The Demise of the Two-State Solution*. *New England Journal of Public Policy*, 29(1), 1-18.

Bu yönüyle çalışma, diğerlerinden ayrılmakta ve İsrail Filistin sorununda iki devletli çözü mümkün mü, sorusundan yola çıkmaktadır.

Şüphesiz İsrail-Filistin sorununu anlamlandırmak isteyen araştırmacı sorunun tarihsel arka planına hâkim olmak zorundadır. Bu çalışmada da ilk olarak İsrail-Filistin sorununun kökenini anlama bağlamında tarihsel arka plan incelenmiştir. Öte yandan BM'nin bu sorunun çözümü ve İsrail'in gerçekleştirdiği hukuksuz eylemlerin önlenmesi amacıyla aldığı kararların da önemine vurgu yapılmıştır. 1990'lı yıllar ile başlayan çözüm arayışları sonucunda ortaya çıkan zirveler, anlaşmalar ve tarafların tutumları incelenmiş, son olarak iki devletli çözümün mümkün olup olmadığı ve çözüm yönündeki engellerin neler olduğu güncel gelişmeler çerçevesinde analiz edilmiştir. İki devletli çözüme giden çabaların olduğu süreçte Kudüs'ün statüsü, sınırlar, Yahudi yerleşimleri, mülteciler gibi sorunlar çözüme kavuşmadan özellikle Filistin tarafının hedefine ulaşması çok zor görünmektedir. Bunun yanında küresel bir aktör olan ABD'nin sorunu çözme yönündeki potansiyel kabiliyetini ortaya koyması elbette önemlidir lakin taraflı tutumu sorunun çözümünü daha da güçleştirmektedir.

İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Giden Süreç ve Filistin

İsrail Devleti'nin kuruluş çabaları, 19. yüzyılın sonlarına doğru Theodor Herzl öncülüğünde başlamıştır. Siyonizm'in teşkilatlanması ve dünya üzerinde bir Yahudi devletinin kurulması gerektiğine inanan Herzl, "Yahudi Devleti" adı kitabında yüzyıllarca süren düşmanlık ve zulme çare olarak ayrı, bağımsız bir Yahudi devletinin kurulmasının Antisemitizm için iyi bir fikir olduğuna inanmaktaydı (Herzl, 2019). Herzl'in gündeminde üç konu öncelikliydi. Birincisi, Filistin'de hak iddia ederek burada bir devlet kurabilmek için öncelikle burada yeteri kadar Yahudi nüfusunun oluşturulması gerekiyordu. İkincisi, bu hususta dünyanın ileri gelen uluslarının desteğinin nasıl sağlanacağıydı. Son olarak da bu konuda Yahudilerin ikna edilmesi ve harekete geçirilmesi meselesi önem kazanmaktaydı (Hurewitz, 1956, s.26). Özetle Herzl liderliğinde örgütlenen Siyonizm'in amacı, Yahudiler için Filistin'de kamu hukuku çerçevesinde garanti edilmiş bir 'vatan' yaratmaktan (Taylor, 2001, s.22) geçmekteydi.

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın ortalarına doğru toprak kaybına uğraması, Yahudi toplumunun da harekete geçmesine zemin hazırlamıştır. Herzl öncülüğündeki Yahudiler de Osmanlı devletinden toprak koparma suretiyle devletlerini kurabilirlerdi. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nden toprak talep eden Yahudiler'e Sultan II. Abdülhamit iktidarda kaldığı sürece karşı çıkmıştı. Bu isteklerinden vazgeçmeyen Yahudi toplumu, 1917'de İngiliz savaş kabinesinde Dışişleri Bakanı olan Arthur James Balfour'un 1917 yılında yayımladığı ünlü bildiri (Israel Ministry of Foreign Affairs, 1917) ile Yahudi devletinin Osmanlı devletinde kurulması için umutlanmıştı. Bildiride, Filistin'e Yahudi mili yerleşmesi öngörülmekteydi. Böylece I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla beraber Filistin'in, Manda yönetimi ile İngilizler'in eline geçmesiyle Yahudi devletinin kurulması için ilk adım atılmış oldu. 1931 yılına geldiğinde Filistin'in toplam nüfusu 1.0333.314 idi. Bunun ancak 174.606'sı Yahudilerden oluşmaktaydı. 1946 yılına gelindiğinde ise toplam 1.912.112 olan Filistin nüfusunun 608.225'i Yahudi idi. Bu bölgede nüfusunu arttıran ve devlet olma arzusuyla hareket eden Yahudi toplumu Arap-İsrail savaşı ile bölgede İsrail devletini kurarken bir milyona yakın Filistinli Arap için göç sorunu ortaya çıkmıştır (Memiş, 2006, s.123-125).

Filistin'de iki toplumun arasını bulmaya ve ikisini de idare etmeye çalışan İngilizler, Filistin topraklarına göç eden Yahudilerin bu topraklara yerleşmelerine, Arap nüfusunun ekonomik ve siyasi özgürlüğünün izin vereceği ölçüde kendisinin de müsaade edeceğini belirtmiştir. Ancak 1921'e gelindiğinde Filistinli Araplar, Yahudi göçünün durması ve Araplara ait olan Filistin topraklarının Yahudi nüfusun eline geçmesini önlemek için ayaklanmışlardır. Bu noktada Birleşik Krallık Başbakanı Winston Churchill ortalığı yatıştırmak ve Arapları teskin edebilmek için devreye girmiştir. Churchill, Balfour Deklarasyonu ile Filistin'deki Arap varlığının yok olması veya geri plana düşürülmesinin amaçlanmadığını ve ayrıca Yahudilere Filistin topraklarının tamamının değil, yalnızca kendilerine bu topraklarda bir yurt verileceğinin kastedildiğini (Halloum, 1989, s.164) ifade etmiştir. Ancak İngiltere'nin bu söylemlerine karşın Araplar ve Yahudiler arasındaki çatışmalar dinmemiştir.

İngiltere, Birinci Dünya Savaşı sonrasında kendi himayesi altında bulundurduğu Filistin'i Araplar ile Yahudiler arasındaki çatışmaların

şiddetlenmesi ve Yahudi örgütlerin İngiliz askerlerine karşı saldırıya geçmesi ve olayın büyük bir sorun haline gelmesi üzerine konuyu 2 Nisan 1947'de BM Genel Kurulu'na taşımıştır (Pirinççi, 2010, s.136). Meseleyi ele alan Genel Kurul iki haftalık bir müzakereden sonra özel bir komisyon kurmuş ve komisyonda iki plan görüşülmüştür. Yahudilerin desteklediği çoğunluk planına göre, Filistin, Araplarla Yahudiler arasında taksim edilmeli ve iki ayrı bağımsız devlet kurulmalı, Kudüs ise milletlerarası statüye sahip olmalıydı. Arapların desteklediği azınlık planına göre ise Filistin, Yahudi ve Arap devletlerinden oluşan "federal" bir devlet olmalıydı. Genel Kurul, 27 Kasım 1947'de çoğunluk teklifini benimsemiş ve 13 aleyhte ve 10 çekimser oya karşı, 33 oyla 181 (II) A sayılı kararla Filistin'in Araplar ile Yahudiler arasında bölünmesine karar vermiştir. Karara göre, Filistin'de kurulacak Yahudi ve Arap devletleri arasında ekonomik bir birlik kurulacak ve kutsal Kudüs² şehri de milletlerarası statüye sahip olacaktı (UN General Assembly, 1947). Diğer bir ifadeyle bu kararla Filistin'in üçe bölünmesi kararlaştırılmıştır. Bu üç bölüm: bir Yahudi (Musevi) devleti, bir Arap devleti ve Kudüs şehrinin uluslararası gözetimde olacağı ayrı bir birimdi (corpus serperatum) (Lewis, 2011, s.454). Bu devletlerin sınırları ise şöyle olacaktı: Batı Celile, Kudüs Heria olmak üzere merkezi Filistin ve Aşdod'dan Mısır sınırına kadar devam eden kıyı şeridinde bir Arap Devleti, Kudüs ve Beytüllahim dışında ise bir Yahudi devleti kurulması şeklindeydi ve bu devletler iki yıllık bir geçiş sürecinden sonra bağımsız olacaktı (Özmen, 2002, s.78).

BM nezdinde bu karar alınırken, 1948'in Nisan ayında Yahudilerin Irgun ve Stern aşırı grupları "Deir Yasin" adlı bir Arap köyünü basıp, halkın çoğunu öldürmüşlerdir. İsrail yönetimi, bu olayı nefretle kınasa da bu katliam, Filistinliler'in davalarının haklı bir gerekçesi ve yersiz yurtsuz kalanların simgesi haline gelmiş ve bu olay ileride gerçekleşecek Filistinli Mülteciler sorununun kökenini oluşturmuştur. Bu katliamla birlikte, yurtsuz kalan Filistinliler, Arap devletlerine sığınmışlar, böylece Filistin davası tüm Araplar nezdinde bir birliktelik sağlamıştır. Olaylar devam

²Kudüs, yüzyıllar boyunca Musevi dininde kendisine dönülüp dua etme geleneği olduğu için bir nevi kible vazifesi üstlenmiş ve Musevilerin kutsal kitaplarında "Yeruşalayim" olarak adlandırılmıştır. Siyonist hareket, merkezî bir yer ve dini bir sembol olan Kudüs'ü millileştirmekte ve aynı zamanda Siyon adıyla da anılan şehri Yahudi halkı için geri dönülüp yerleşilecek nihai bir yer şeklinde göstermektedir (Uzer, 2017, s.136).

ederken David Ben Gurion başkanlığındaki Yahudi Milli Konseyi, 14 Mayıs 1948'de İsrail Devletinin kurulmasına karar vermiş ve bu kararın hemen ardından ABD ve SSCB İsrail'i bir devlet olarak tanımışlardır (Sander, 2012, s.299-300). İsrail'in resmi olarak kurulması; Mısır'dan Irak'a, Irak'tan Suriye'ye, Suriye'den Ürdün'e kadar etki eden yeni gelişmeleri tetiklemiştir. Örneğin yüz binlerce Filistinli Arap mültecinin, farklı ülkelerdeki kamplarda hayatını devam ettirmek zorunda kalması Ortadoğu ülkelerinin İsrail ve Filistin sorununa yönelik politikasında uzun yıllar belirleyici olmuştur (Koç, 2020, s.240).

Arap-İsrail Savaşı Sonrası İsrail ve Filistin ve BM'nin Tutumu

İsrail'in kuruluşundan kısa bir süre sonra, bu devletin varlığını bölgede kabul etmeyen Arap Devletleri bünyesindeki Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Irak orduları, 15 Mayıs 1948'ten itibaren İsrail'e saldırı gerçekleştirmiştir. Ancak Arap Devletleri askerî açıdan sayıca çok üstün olmalarına rağmen İsrail karşısında mağlup olmuş ve BM aracılığıyla 1949 yılında taraflar arasında bir dizi ateşkes antlaşması imzalanmış ve savaş son bulmuştur. Savaş sonunda İsrail, BM'nin taksim kararıyla belirlenen toprakların çok daha ötesinde topraklar elde edip, sınırlarını genişletmişti. Böylece İsrail, Filistin topraklarının dörtte üçünü ele geçirmiştir. BM Genel Kurulu, kararında Kudüs'ün milletlerarası bir kent olacağını belirtse de İsrail, savaş sonucunda Kudüs'ün yarısını topraklarına katmış, diğer yarısı da Ürdün'e kalmıştı. 1967 savaşında ise İsrail, kentin diğer tarafını da topraklarına dahil etmiştir (Memiş, 2006, s.130). 1948 Arap İsrail Savaşı'ndan sonra en kazançlı çıkan devlet, Ürdün olurken, İsrail, Batı Şeria ve Doğu Kudüs üzerindeki Ürdün hâkimiyetini kabul etmiş ve Ürdün sahip olduğu Filistin topraklarını 24 Nisan 1950'de ilhak ettiğini duyurmuştur (Arı, 2008, s.231).

Arap-İsrail Savaşı ile toprakları işgal edilen yüzbinlerce Filistinli, mülteci³ konumuna düşmüş ve BM Genel Kurulu 11 Aralık 1948'de kabul

³Birleşmiş Milletler Yakın Doğu'daki Filistinli Mültecilere Yardım ve Bayındırlık Ajansı 2020 rakamlarına göre 5,6 milyon kayıtlı Filistinli mülteci mevcuttur. Mültecilerin çoğunluğu üç Arap ülkesinde bulunmaktadır: Ürdün, yaklaşık 1.827.877, Suriye 432.048 ve Lübnan 404.170. Buna ek olarak, Filistin Yönetimi ve İsrail tarafından kontrol edilen bölgelerde, yani Gazze Şeridi ve Batı Şeria'da sırasıyla 58 kampta 986.034 ve 699.817 mülteci yaşam sürmektedir (UNRWA, 2019).

ettiği, 194 sayılı kararla Filistin'e dönmek ve komşularıyla barış içinde yaşamak isteyen mültecilere en kısa sürede serbestçe geri dönme ve geri dönmeyi seçenlerin mülkleri ile kayıp veya hasar için sorumlu hükümetlere tazminat ödemesini istemiştir (UN General Assembly, 1948). BM'nin aldığı kararları dikkate almayan İsrail, Filistin işgalini sürdürmüş, BM ise aldığı kararlarla mültecilerin geri dönmelerini sağlayamamış ve İsrail'in saldırgan ırkçı ve etnik saldırıları karşısında çaresiz kalmıştır. Böylece İsrail, pervasızca 1967 Arap-İsrail savaşıyla topraklarını daha da genişletecek ve hukuksuz eylemlerine devam edecektir.

1967 ve 1973 Arap-İsrail Savaşı Sonunda Filistin ve BM'nin Savaş Sonrası Tutumu

1967 Arap İsrail Savaşı'ndan galip çıkan İsrail, daha önce işgal edemediği Filistin topraklarının geri kalan yüzde 22'sini işgal etmiştir. Bu topraklar, Batı Şeria'nın geri kalan kısmı, Doğu Kudüs ve Gazze'yi kapsamaktaydı (Arı, 2007, s.18). Arap-İsrail Savaşı'nın çıkış nedeni; Suriye'de Baas Partisi'nin iktidara gelmesinden sonra artan Suriye-İsrail gerginliği, Suriye ile Mısır arasında karşılıklı savunma anlaşması imzalanması, Suriye ve Ürdün'ün İsrail'e karşı sürdürdüğü Filistin gerilla faaliyetleri karşısında İsrail'in kendisini kuzey ve güneyden iki düşman devlet arasında kısıp alınmış şekilde hissetmesiydi (Kemiksiz, 2016 s.47). İsrail cephesinden bu gelişmeler yaşanırken diğer yanda Mısır lideri Nasır'ın 1948 ve 1956 Süveyş Savaşı'nda uğradığı yenilginin intikamını alma ve ülkesinin bünyesinde barındırdığı ciddi silah yükü ile İsrail'i yenilgiye uğratma amacı mevcuttu. Böylece Mısır Arap dünyasında ciddi prestij kazanacaktı. Savaşın fitilini ateşleyen olay, Sovyet Parlamento Heyeti'nin, İsrail'in Suriye sınırına yığınak yaptığı istihbaratını vermesiydi. Bunun üzerine Mısır, İsrail'e yönelik tutumunu sertleştirmiştir. Bu doğrultuda Mısır'ın önce Sina'ya girip ardından Tiran Boğazı'nı kapatması ve İsrail'in Kızıl Deniz ile bağlantısını tamamen koparması, İsrail tarafından savaş sebebi olarak algılanmış ve böylece savaş patlak vermiştir. İsrail'in sürpriz saldırılarıyla başlayan savaş sonunda Araplar umduklarının aksine, daha ilk günden büyük bir hezimetle uğramışlardır (Şahin, 2011, s.166-167).

5 Haziran 1967'de İsrail Mısır, Suriye ve Ürdün hava alanlarını bombardıman etmeye başlamış, daha savaşın ilk gününde 16 Mısır

havaalanı artık kullanılamaz hale gelmiş, 280 Mısır, 52 Suriye, 20 Ürdün savaş uçağı tahrip edilmiş ve hava kontrolü İsrail'in eline geçmiştir. İsrail'in havadaki bu üstünlüğü kara harekâtına da yansımış ve özellikle Sina yarımadasındaki muharebelerle Mısır'ın zırhlı kuvvetleri İsrail uçaklarından ağır darbe yemiştir. Ürdün kuvvetlerine de ciddi zarar ve kayıplar verdiren İsrail, 9 Haziran'da 4 gün gibi kısa bir sürede, Mısır'dan Sina Yarımadası'nı, Suriye'den Golan Tepeleri'ni ele geçirerek Arap devletlerine büyük bir darbe indirmiştir (Ataöv, 1973, s.73). Ayrıca İsrail, Ürdün'de Şeria nehrinin batısındaki bütün toprakları almış ve Ürdün'ün elindeki Batı Şeria ve Doğu Kudüs'ü de sınırlarına katarak uzun zamandan beri arzuladıkları Kudüs'ü ele geçirerek topraklarını 1947'deki BM Genel Kurul taksim kararıyla kendisine bırakılan toprakların yaklaşık dört katına çıkarmıştır (Arı, 2008, s.317). Bununla beraber İsrail hızla Batı Şeria'nın kuzey-güney eksenini boyunca uzanan ve Ürdün vadisine bakan yüksek kısımlara ve ayrıca bu hattın doğu kısmına Yahudi yerleşimleri inşa etmiştir. Bunun haricinde Kudüs'ü çevreleyecek şekilde yerleşkeler inşa edilmesini ve böylece Doğu Kudüs'te yaşayan Filistinlileri kuşatarak onların Batı Şeria'ya doğru genişlemelerinin önlenmesi hedeflemekteydi (Arı, 2007, s.13-14). İsrail'in işgal ettiği topraklara hızla Yahudi nüfusunu yerleştirmesi bölgede demografik dengenin bozulmasına zemin hazırlarken ileride tamiri zor olan sosyal, kültürel ve yapısal sorunlara neden olacaktı.

Araplar için çok aşağılayıcı olan 1967 Savaşı'ndan sonra Arap ülkeleri, 1967'de Sudan'ın başkenti Hartum'da bir araya geldikleri Arap Birliği zirvesinde "İsrail'le ne barış, ne tanıma ne de görüşme yapmama" şeklinde özetlenebilecek bir karar almıştır. Bununla birlikte BM Güvenlik Konseyi bu zirveden birkaç ay sonra 22 Kasım 1967 tarih ve 242 sayılı bir karar (UN Security Council, 1967) almıştır. Kararda, savaş yoluyla toprak kazanımının kabul edilemeyeceği belirtilmekte ve İsrail'in son çatışmada işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi, bununla birlikte bölgedeki her devletin egemenlik, toprak bütünlüğü, barış içinde yaşama ve var olma hakkının karşılıklı olarak kabulü, mülteci sorununa da adil bir çözümün bulunması istenmekteydi. Ayrıca yukarıdaki prensiplerin çerçevesinde bir anlaşma yapılmasını sağlamak amacıyla BM Genel Sekreteri tarafından bir arabulucu tayin edilmesi öngörülmüştür. BM'nin bu tarihten sonra Filistin İsrail sorununda alacağı bütün barış kararları için

bu karar, referans noktası olmuştur (Hasgüler ve Uludağ, 2007, s.186). Arap ülkeleri, kararı eleştirmiş ve farklı reaksiyonlar göstermiştir. İsrail'i hiçbir zaman tanımayacağını ve masaya oturmayacağını ilan eden Nasır liderliğindeki Mısır, SSCB'nin baskısıyla bu tutumunda yumuşamaya gitmiş, öncelikle İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini şart koşmuştu. Suriye'de kararı kesinlikle tanımadığını açıklamış, Filistinlilerin İsrail'e karşı yürüttüğü mücadeleyi destekleyeceğini ifade etmiştir. Ürdün bu kararı kabul etmekle birlikte, Filistin direnişine müsamaha göstererek, İsrail'in Batı Şeria üzerinde etkili bir denetim kurmasını engellemek istemişti. İsrail ise 242 sayılı kararı 1968 Ekim ayında kabul etmiş ancak kararın gerekliliklerini yerine getirmemişti (Arı, 2008, s.326).

İsrail'in 1967 Savaşı'nda elde ettiği zafer Arap devletleri içinde utanç ve kızgınlığa neden olmuştur. BMGK'nın 1967'de almış olduğu 242 sayılı kararda İsrail'e "güvenli ve kabul edilmiş sınırlar içinde yaşama hakkı" tanınmış, fakat İsrail'in işgal altındaki Arap bölgelerinden de çekilmesi istenmekteydi. Fakat 242 sayılı kararda "işgal edilmiş Arap topraklarının belirsizliği" ve tarafların ilk adımı atmamaları, diplomasi yolu ile çözümü olanaksız kılmıştır. Bunun üzerine 1973 Arap İsrail Savaşına giden uygun ortam oluşmuştur (Sander, 2012, s.537). 1967 Savaşında Arapların uğramış olduğu ağır yenilgi Arap ülkelerinin İsrail'e karşı mücadelelerinde yeni yollara sevk etmiştir. Hartum'daki Arap Birliği Zirvesi'nde Arap ülkeleri, İsrail ile hiçbir şekilde müzakerelere girilmeyeceğini, İsrail ile barış antlaşması yapılmayacağını ve Filistinlilerin hakları sonuna kadar korunacağına dair karar almışlardır. Bu planlar ölçüsünde, İsrail'e karşı bir yıpratma savaşı yürütülecekti. Böylece İsrail 6 Ekim 1973'te Suriye ve Mısır tarafından saldırıya uğramıştır. Bu saldırıyla Golan Tepeleri ve Sina yarımadasındaki İsrail birlikleri geri çekilmiş fakat savaşını ikinci haftasında İsrail ilk şaşkınlığını attıktan sonra, başarılı karşı saldırılarda bulunarak Golan Tepeleri'ni geri alıp, Sina'daki Mısır birliklerini geri püskürtmüştür (Armaoğlu, 2010, s.862).

1973 Savaşı'nın, tehlikeli bir boyut alması karşısında ve giderek Doğu Batı çatışmasına dönmesi ihtimaline karşılık BM Güvenlik Konseyi 22 Ekim 1973 tarihinde 338 sayılı kararı (BM Güvenlik Konseyi, 1973) almıştır. Karara göre tarafların on iki saat içinde çatışmalara son vermeleri

ve ateşkesin kabulünden sonra 242 sayılı kararın bütünüyle uygulanması çağrısında bulunulmuştur. 1967 savaşı sonrasında çatışma bölgesine BM gücü gönderilmemiş ve çatışma aralıklarla 1973'e kadar devam etmiştir. Bu kez daha dikkatli davranan BM, görevli kuvveti oluşturarak bu kuvvetleri Temmuz 1979'a kadar Mısır İsrail birlikleri arasında görev yapmak için göndermiştir. Suriye ve İsrail kuvvetleri arasındaki sınırda görev yapmak üzere 1974'te BM ateşkes gözlem grubu oluşturulmuş ve bu görevli kuvvet 2004'e kadar görevine devam etmiştir (Hasgüler ve Uludağ, 2007, s.187). Aslında BM'nin 242 ve 338 sayılı kararları esasen İsrail'in 1967 sınırlara dönmesini hedeflenmekteydi.

BM Genel Kurulu aldığı 338 sayılı karara ek olarak, 3210 sayılı kararı almıştır. Bu karara göre BM, Filistin Kurtuluş Örgütü'nü (FKÖ) ile Genel Kurul'da Filistin sorunu ile ilgili olan müzakerelere davet etme kararı almış ve FKÖ, Filistin halkının temsilcisi olarak kabul edilmiştir. Genel Kurul 22 Kasım 1974'te kabul ettiği 3236 sayılı diğer bir kararda ise, Filistin halkının vazgeçilmez hakları olan "dış müdahale olmaksızın kendi kaderini belirleme ulusal bağımsızlık, egemenlik haklarını ve çıkarıldıkları topraklar geri dönebilme haklarını" öngörmekteydi. Ayrıca Filistin halkını adil bir barışın tarafı olarak tanımlayıp, Genel Sekreter'den Filistin sorunu ile ilgili her konuda FKÖ ile ilişki kurma görevini vermiş, tüm üyelerden Filistin halkına destek olma çağrısında bulunmuştur. Aynı gün alınan 3237 sayılı kararda ise FKÖ'ye gözlemci statüsü verilmiş ve FKÖ, bütün toplantılara katılması için davet edilmiştir. BM Genel Kurulu'nda kabul edilen 3236 sayılı karar ile Filistinlilerin kendi kaderini tayin hakkı teyit edilirken, 3237 sayılı kararla FKÖ'nün BM'de gözlemci olma statüsü elde ettiği teyit edilmiştir (UN General Assembly 62nd Session Meetings, 2007). BM nezdinde alınan bu kararlar Araplar için özellikle Filistin için diplomatik açıdan Filistin lehine olan önemli kararlardı. FKÖ'nün Filistin'in siyasi temsilcisi olarak sayılması da Filistin'in uluslararası sistemde devlet statüsünde sayılması bakımından önemli bir kazanımdı

1960'lı yıllarda Filistin davasına örgütlü mücadelesiyle önemli görevler üstlenen FKÖ'nün kuruluşuna varan gelişmeler 1950'lerde El Fetih hareketi ile başladığı kabul edilmektedir. Filistin halkının İsrail'e karşı mücadelelerin bir aracı olarak doğan El Fetih, Yaser Arafat'la Gazze'yi terk eden birkaç arkadaşıyla beraber 1958'de Kuveyt'te gizli bir

örgüt olarak kurulmuş ve 1959'dan itibaren silahlı mücadeleyi esas alan misyonlar üstlenmiştir. 1964'te Arafat'ın Kuveyt'ten ardılmasından sonra örgüt, 1965'te Filistin mücadelesini oluşturan örgütlerde biri olarak 1965'te resmen tekrar kurulmuştur (Arı, 2008, s.332). 1967 savaşına dek Araplar arası siyasetin aracı olan FKÖ bu tarihten sonra yeni bir önem kazanmıştır. FKÖ yeni bir rol elde edip İsrail karşısındaki Arap muhalefetinin simgesini oluşturan askeri kuvvetin yerine geçmiş ve bu kuvveti de gerilla hareketine dönüştürmüştür. Böylece giderek uluslararası bir boyuta erişmiş ve FKÖ liderliği, farklı görüşlerin; gerilla savaşı, direniş ve terörizm olarak adlandırdığı bir mücadele sürdürmüştür (Lewis, 2010, s.458). Örgüt, Filistin'in bir devlet olması yolunda ciddi çabalar sarf etmiş ve Filistin halkının temsilcisi olarak bu yolda birçok zirve ve toplantıya katılıp aktif rol almıştır.

Camp David Antlaşması (1978) ve Sonrası Filistin'in Statüsüne İlişkin Sorunlar

1973 Savaşı sonrasında Mısır ile İsrail arasındaki tüm ilişkiler sona ermişti. Ancak bu süreçte ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'ın "adım adım diplomasisi" sonucunda, İsrail ile Mısır ve Suriye arasında imzalanan anlaşmalarla Sina ve Golan Tepeleri'ne ilişkin bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler sonucunda İsrail, işgal ettiği Arap topraklarının bir kısmını geri vermekteydi. Bunun için İsrail, verdiği her toprak parçasına karşılık barış için bir taviz elde etmiştir. Böylece 1978 Camp David anlaşmalarına giden yol da bu şekilde açılmıştır (Armaoğlu, 2010, s.644-645). Dönemin ABD başkanı Jimmy Carter, Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat ve İsrail devlet Başkanı Meneham Begin 5 Eylül 1978'de İsrail-Mısır sorununu çözmek üzere Camp David'de bir araya geldiler. Oldukça gergin geçen toplantı sonunda Mısır ve İsrail liderler, "Ortadoğu Barışı İçin Çerçeve Antlaşması" ve "Mısır-İsrail Barışı İçin Çerçeve Antlaşması" olarak iki kısımdan oluşan antlaşmaları imzalamışlardır. İmzalanan antlaşmaların "Ortadoğu Barışı İçin Çerçeve Antlaşması" kısmında Ortadoğu'da barış ve güvenliğin BM Güvenlik Konseyi'nin 242 ve 338 sayılı kararları çerçevesinde gerçekleştirilmesi gerektiği vurgulanırken, aynı antlaşma başlığı altında Batı Şeria ve Gazze'ye 5 yıllık süreyle özerklik verilmesi ve bu özerk yönetimin görev

ve yetkileri Mısır, İsrail ve Ürdün arasında yapılacak müzakerelerle tespit edilmesi, “Mısır-İsrail Barışı İçin Çerçeve Antlaşması” olarak kısmında ise İsrail’in Sina yarımadasından çekilmesi ve Mısır’ın egemenliğinin yeniden tesis edilmesi konusunda anlaşmaya varılmıştır (UN, 1978).

FKÖ lideri Arafat ve SSCB Başkanı Leonid Brejnev, Camp David’in, Ortadoğu’da kaosu daha da tetikleyecekleri konusunda hemfikirlerdi. Fakat bütün olumsuzluklara rağmen Mısır, 26 Mart 1979’da İsrail ile barış anlaşmasını imzalamıştır. İsrail, Camp David ile kabul ettiği anlaşmaların çoğuna uymadı ve daha 1978’de Batı Şeria’da yeni Yahudi yerleşimleri inşa etti, 1967’de ele geçirdiği Doğu Kudüs’ü⁴ Temmuz 1980’de, Suriye’nin Golan Tepeleri’ni 1981’de ilhak edip başkentini de Tel Aviv’den “Birleşik Kudüs’e taşımıştır. İsrail’in bu eylemleri BM’nin 476 ve 478 sayılı kararlarıyla kınanmıştır. Öte yandan dünya devletleri bu kararı desteklemeyip, büyükelçiliklerini Tel Aviv’de açtılar. İsrail bununla da yetinmeyip 1982’de Lübnan’ın başkenti Beyrut’u işgal etmiştir, bunun üzerine Beyrut’ta karargâh kurmuş olan FKÖ ve Filistin gerilla örgütleri diğer Arap ülkelerine sığınmak zorunda kalmışlardır. İsrail, FKÖ ile masaya oturmaya yanaşmadığı gibi FKÖ de İsrail’in varlığını kabul eden 242 ve 338 sayılı kararları kabule yanaşmamıştır (Memiş, 2006, s.149-154).

1970’lerin sonlarına doğru Mısır’ın İsrail’i tanıması ve Arap milliyetçiliğinin gittikçe güç kaybetmesinden sonra Filistinliler mücadelelerinde tek başına kalmışlardı. Bunun üzerine FKÖ davasını yürütebilmek için “intifada” yani “ayaklanma taktiğine başvurmuştu. İntifada, işgal atındaki topraklarda bulunan İsrail askerlerine karşı sivil halkın da katıldığı basit savaş teknikleri ile İsrail’i usandırarak bu topraklardan çekmeyi, böylelikle ortak hareket ederek İsrail’i barış yapmaya mecbur bırakma amacı gütmekteydi. FKÖ’nün Beyrut’tan çıkarılmasının ardından doğan iktidar boşluğunu dolduran ve Filistin davasını savunan Hamas⁵, FKÖ’nün aksine radikal İslam’ı ölçüt alan bir hareketi savunmuştur. Hamas’a göre bu topraklarda iki devletli çözüm

⁴İsrail’in 29 Temmuz 1980’de Doğu Kudüs’ün ilhakını içeren kanun tasarısında “bütün ve birleşik” Kudüs’ün İsrail’in başkenti olduğu belirtildiği gibi Kudüs şehrinin “kutsal yerlerine sahip olan bütün dinlere” herhangi bir sınırlama olmadan açık olacağı da belirtilmiştir. (Şahin, 2011, s. 266)

⁵Hamas (Hareke el-Mukaveme el-İslamiyye/ İslami Direniş Hareketi) 1987 Aralık’ında başlayan Filistin İntifadasının ilk günlerinde Şeyh Ahmed Yasin öncülüğünde kurulan örgütsel ve ideolojik kökenleri Mısır’daki Müslüman Kardeşler’e dayanan bir siyasi oluşumdur. Hamas, İsrail’in işgal ve yerleşim politikasına karşı izlediği aktif ve etkin stratejiyle kısa sürede Filistin Davasının lider oluşumlarından birisi haline gelmiş ve Filistin’in özgürleştirilmesi kapsamında ortaya koyduğu siyasi ve askeri mücadeleyle Filistin davasının temsilinde İsrail’e karşı önemli bir siyasi oluşum görevi üstlenmiştir (Mercan, 2018, s.64).

imkânsızdı (Cleveland, 2000, s.461). Nitekim Kuruluş bildirgesinde de Hamas İsrail'in yok edilmesini ve Filistin topraklarında bir Filistin İslam Devleti'nin kurulmasını öngören misakı yayınlamıştır. Barışçıl çözümlerin reddedildiği misakta FKÖ'nün "baba, kardeş, akraba ve arkadaş" olarak tanımlanmış ve içerikte öne çıkan temel vurgu Müslümanlık, Filistinlilik ve Araplık olmuştur (Ayhan, 2009, s.112). İsrail'in Filistin topraklarında yaptıkları işgal politikalarına yoğunlaşan Hamas, açıklamalarıyla öncelikli çıkış noktasının işgalci güçlere karşısında siyasal alanda yeni bir direnç oluşturmak olduğunu vurgulamıştır (Mercan, 2018, s.66).

1990'lara doğru Hamas'ın Filistin'de etkin bir aktör olarak yer almasından sonra Ürdün kanadında farklı bir gelişme yaşanmıştır. Bilindiği üzere Ürdün, 1948-1949 yılları arasında Batı Şeria'yı ele geçirmişti. Bu topraklar 1967 Savaşı'nda da Ürdün'ün elindeydi, çünkü İsrail Batı Şeria'ya saldırmamıştı. Ürdün kralı Hüseyin'in 1988 Ağustos ayında Ürdün yönetiminin Batı Şeria ile bağlarını kopardığını ilan etmesinin hemen ardından FKÖ'yü Filistin halkının tek meşru temsilcisi olarak her yönden destekleyeceğini belirtmesi üzerine Filistin Milli Konseyi bir bildiri yayımlayarak bağımsız Filistin devletinin kurulduğunu ilan etmiş, devletin başkentini ise Kudüs olarak belirlemişti. FKÖ'nün bu eylemi sonrasında Arafat 1960 ve 1970'lerden farklı olmak üzere iki devletli çözüm için bölgesel ve uluslararası alanda girişimlerde bulunmaya başlamıştır. FKÖ böylece İsrail'in varlığını tanımıştır. FKÖ 1990'lardan sonra da bu politikasını devam ettirerek, bu amacını barış masasında çözmeyi hedeflemiştir (Özkoç, 2009, s.174).

FKÖ'nün İsrail'in varlığını yani 242 ve 338 sayılı kararları kabul etmesiyle, Filistin ve FKÖ'nün şiddetten vazgeçtikleri hususunda tüm dünyaya garanti vermişti. ABD de ilk kez FKÖ ile temas kurmuştu ve artık İsrail ile FKÖ arasında bir barışın sağlanması gerekiyordu. Bu doğrultuda İsrail Dışişleri Bakanı tarafından Şamir Planı olarak da bilinen bir plan ortaya atılmıştır. Bu plan tamamen Camp David'in esaslarını kapsamaktaydı. FKÖ bu planı kabul etmeyip, İsrail'e karşı silahlı mücadeleyi yoğunlaştırmıştır (Armaoğlu, 2010, s.1024). Ancak 1990 sonrasında İsrail ve Filistin arasındaki çatışma ortamı yumuşamış ve bunu İsrail ile Filistin arasında gerçekleşen konferanslar süreci izlemişti. Filistin peş peşe gerçekleştirdiği bu konferans ve görüşmelerle Filistin'in devlet olarak tanınması amacıyla ciddi çaba sarf etmiştir. Arafat'ı ve FKÖ'yü

1990 sonrasında barışa zorlayan süreçte, Filistin'in içyapısındaki değişimlerle birlikte, uluslararası sistemin yeniden yapılanması da etkili olmuştur. Dolayısıyla barış süreci, dış dinamiklerin etkisi ve Arafat'ın devrimci politikalarının değişmesinden kaynaklanmaktaydı (Özkoç, 2009, s.175).

Soğuk Savaş Sonrasında Filistin ve İsrail Eksenindeki Konferans, Zirveler Süreci ve Filistin

Madrid Konferansı

Soğuk Savaş sonrası sistemde değişen dengelere paralel olarak Ortadoğu'da da değişimler yaşanmaktaydı. Özellikle Irak'ın Kuveyt'e saldırmasıyla başlayan Körfez Savaşı Irak'ın 6 Mart 1991'de yenilgisiyle sonuçlanmış ve savaş sürecince İsrail'e saldıran Irak, Ortadoğu güvenliği için tehlike oluşturmaktaydı. İsrail'in bölgedeki güvenliğini her fırsatta öncelleyen ABD, bu noktada Ortadoğu'da barış ve güvenliği sağlamak üzere harekete geçmiştir. 7 Mart 1991'den başlamak üzere ABD Dışişleri Bakanı James Baker önderliğinde 30 Ekim 1991'de Madrid'de bir Ortadoğu konferansı gerçekleştirmiştir. Konferansın bağlayıcı kararları olmamakla birlikte ABD, alınan kararlar İsrail ile Filistin arasındaki sorunu barışçıl yollarla çözümünü amaçlamaktaydı.

30 Ekim 1991'de Barış Konferansı'na ABD, Sovyetler Birliği, Suriye, Lübnan, İsrail ve Ürdün- Filistin heyetleri katılmıştır. Konferans iki turlu görüşmeleri kapsamaktaydı. Ortadoğu barış konferansında ikili ve sonrasında çok taraflı görüşmelerden oluşmuştur. İkili görüşmeler İsrail-Filistin/Ürdün İsrail-Suriye ve İsrail Lübnan heyetleri tarafından gerçekleştirilmiş ve genel olarak geçmiş sorunların çözümü konusunda çaba sarf edilmiş, işgal altındaki topraklarda Filistin otonom bölgesinin kurulması görüşülmüştür (Davutoğlu, 2003, s.52). Fakat görüşmelerden olumlu bir sonuç alınmamıştır. Akabinde yine Madrid'de gerçekleştirilen çok taraflı görüşmelerden de tarafların bilindik tavırlarını sürdürmeleri üzerine olumlu bir sonuç alınmamıştır. İkinci turu, 4 Aralık 1991 Washington'da ve üçüncü turu ise 28 Ocak 1992'de Moskova'da yapılan görüşmelerde de herhangi bir sonuç alınmamıştır. Suriye, bu görüşmelere İsrail'in durumunun giderek meşrulaşacağını iddia ederek

katılmamıştır. Aynı şekilde Filistin Heyeti de Doğu Kudüs'te ve diasporada bulunan Filistinlilerin de temsil edilmesi gerektiğini ifade ederek bu konferansa katılmamıştır (Arı, 2008, s.662-663). Madrid Konferansı ile yumuşamaya başlayan İsrail-Filistin ilişkileri ABD'nin de baskısıyla yedi yıl sürecek olan barış antlaşmalarıyla devam etmiştir. Ocak 1993'te Oslo'da başlayacak gizli görüşmelerle, işgal atındaki topraklarda Filistin'in tek temsilcisinin FKÖ olduğunu kabul eden İsrail, çok önemli bir adım atarak FKÖ'yü resmi olarak tanımaya giden süreci başlatmıştır.

Oslo Görüşmeleri

Oslo I Anlaşmaları (İlkeler Bildirgesi), Oslo II (Taba Antlaşması)

Oslo süreci İsrail-Filistin ilişkilerinde barışa gideceği umulan bir yolu açmak için alınan prensip kararlarını barındırmaktaydı. 1990-2000 arasında barış süreci ilk kez gerçekçi anlamda tartışıldı. İsrail ile FKÖ arasında gizli bir şekilde yürütülen çalışmalar sonucunda oluşan planın esas amacı taraflar arasında iyi niyet ve güvenin oluşturulmasını içermektedir. Bu sürecin başarılı bir şekilde sağlanması durumunda işbirliği için zemin hazırlanacak, bu da barışa giden süreci hazırlayacaktı. Oslo süreci kademeli yapısıyla bu hedefe beş yıl gibi bir sürede ulaşmayı amaçlamaktaydı. Adım adım ilerlenecek gelişmeler değerlendirilecek ve en nihayetinde en sorunlu konular olan Kudüs'ün statüsü, Filistinli mülteciler, Filistin devleti, Batı Şeria ve sınırlar konularında görüşmeler başlayacaktı. Ancak süreci planlayanların düşüncelerinin aksine, taraflar hedefledikleri noktaya ulaşamamışlardır (Valansi, 2020, s.2).

İsrail ile Filistin arasında Arafat ve Rabin temsilciği ile taraflar ilkeler bildirgesini imzalamadan önce 9 Eylül 1993'te karşılıklı mektup alışverişleriyle birbirlerini tanıma yoluna gitmişlerdir: "FKÖ İsrail devletinin barış ve güvenlik içinde var olma hakkını tanır; FKÖ... tüm FKÖ unsurlarının ve personelinin uysallıklarını garantilemek, şiddeti önlemek, asilerini disipline etmek amacıyla sorumluluğu üzerine alacaktır" sözüyle İsrail'i tanımayı amaçlamış aynı şekilde İsrail de Ortadoğu barış görüşmelerinde FKÖ ile pazarlığa oturabileceğini ifade etmiştir (Aras, 1997, s.107).

Tarafların karşılıklı olarak birbirini tanımalarının ardından 13 Eylül 1993'te Arafat ve İsrail Başbakanı İzak Rabin tarafından imzalanan ilkeler bildirgesi Ortadoğu çatışma tarihinde bir dönüm noktası olarak algılanmıştır. İlkeler bildirgesiyle başlayan barış sürecinin, 242 ve 338 sayılı kararlar temelinde devam edeceği vurgulanmakta ve İsrail'in FKÖ'yü tanımamasını, İsrail ordusunun Gazze ve Batı Şeria'nın bir bölümü olan Eriha'dan çekilmesini, beş yıl sürecek görüşmeler sonucunda bağımsız bir Filistin devletinin kurulması görüşülmüştür. Fakat bu süreçte İsrail'in aşamalı olarak çekilen bölgelerin denetim yetkisine sahip olacağı, Filistin geçici yönetiminin oluşturulmasını öngörülmekteydi. Bildirgede FKÖ'nün terörizme son vermesi ve buna karşılık İsrail askerlerinin bu beş yıllık süre içinde diğer bölgelerden de çekilmesini karara bağlamıştır. Ancak bu görüşmede Kudüs⁶, mülteciler sorunu, yerleşimciler, güvenlik düzenlemeleri, sınırlar, diğer ülkelerle ilişkiler ertelenmişti. Çünkü bu konular iki tarafında taviz vermeyeceği önemli konulardı (Özkoç, 2009, s.180). Bu bildirgeyle birlikte İsrail-Filistin ekseninde bir yumuşama olsa da bu süreçte İsrail, Filistin'de Gazze ve Batı Şeria'da işgal ettiği topraklardan çekilmemişti. Sonuç olarak bu bildirge, yine İsrail ve Filistin'in güvenlik ve kimliğe dayalı maksimalist politikasından taviz vermemesinden dolayı çıkmaza girmişti.

28 Eylül 1995'te imzalanan Oslo II Antlaşması ise İsrail askeri hükümeti ve sivil yönetiminin yetkilerinin Filistin Otoritesi'ne geçişini düzenleyen bir antlaşmaydı. Antlaşma bölgede "geri çekilme" ve "güvenlik düzenlemeleri" ile ilgili olup bu hususlara ilişkin olarak Gazze ve Batı Şeria'yı A, B, C bölgeleri olmak üzere 3'e ayırmıştır. A bölgesi; Gazze, Eriha Nablus, Kalkilya, Tulkarim, Ramallah, Beytüllahim, Cenin ve El-Halil'i kapsarken bu bölgede İsrail, kontrolü Filistin yönetimine devredecekti. B bölgesi ise Batı Şeria'daki 450 Filistin kasaba ve köylerinden oluşmaktaydı. Bu bölgede sivil otoriteyi Filistin yönetimi kontrol edecek; ancak güvenlik İsrail'in kontrolü altında olacaktı. C bölgesi ise Batı Şeria'da insanların yaşamadığı toprakları kapsamaktaydı; bu toprakların denetimi ise İsrail'in kontrolü altında olacaktı. Bu antlaşmanın imzalanmasından sonra taraflar arasında yapılan görüşmeler

⁶Rabin, barış görüşmelerinin başında Kudüs'ün geleceğini tartışmayı ve hatta bu meseleyi müzakere konusu yapmayı kabul etmiş ancak iç politikada kamuoyunun tepkisinden çekindiği için Kudüs konusunda uzlaşmacı olmayan ve müzakereye yanaşmayan bir tutum sergilemiştir (Atmaca, 2018, s.156).

sonucunda İsrail 1995 Kasım ayında Cenin, aralık ayında da Nablus, Tulkarim, Beytüllahim ve Ramallah'tan çekilmiştir (Şahin, 2011, s.325).

İsrail, Batı Şeria'nın yüzde 13'ünü Filistinlilere bırakmasını öngören bu anlaşmayı imzalandıktan kısa bir süre sonra, İsrail Başbakanı İzak Rabin'in fanatik bir Yahudi tarafından 3 Kasım 1995'te öldürülmüştür. Akabinde sertlik yanlısı Benjamin Netanyahu liderliğindeki Likud Partisi'nin iktidara gelmesiyle imzalanan bu antlaşmanın hükümleri tamamen uygulanamamıştır. Barış süreci, temelde Filistin liderinin İsrail'in şartlarını kabul etmeye zorlanmasıyla devam etmiştir. İsrail birliklerinin küçük bir kısmının geri çekilmesi; Yahudi yerleşimlerin devamı, Kudüs'ün ve kurulan yerleşimlerin İsrail egemenliğinin altında tutulması; sınırların ve suların, giriş ve çıkışların İsrail tarafından kontrolü; güvenliğin İsrail tarafından kontrolü gibi durumlar İsrail'in bu bölgede hâkimiyetini daha da pekiştirmektedir. Aslında İsrail, bu görüşmelerle bölgedeki denetimini iyice sağlamlaştırmakla kamuoyuna barış doğrultusunda yol kat ediliyormuş görüntüsü verilmekteydi (Said, 2004, s.54). Ancak Filistin tarafının tavizler vererek bu görüşmeleri sürdürmesi, bağımsız bir Filistin kurulmasına dair olan inancında yatmaktaydı. Filistin bu inancını tüm başarısız girişimlerinin ardından yine de devam ettirmiştir.

Netanyahu'nun iktidara gelmesiyle beraber İsrail'da sağ görüşlerin etkili olduğu görülmüş ve Oslo görüşmeleriyle ortaya konan "barış için toprak" sözü yerini "güvenliğin sağlandığı ölçüde toprak" şeklinde değiştirmiştir (Ayman, 2009, s.49). Barış görüşmeleri, 1997'de İsrail'in çekilme kararlarına uymaması ve Filistin halkının durumunun her geçen gün kötüye gitmesi üzerine tıkanmıştır. Dönemin Başbakanı Ariel Şaron'un Mescid-i Aksa'yı ziyaretinde yanında yüzlerce askerle birlikte bir egemenlik gösterisi düzenlemesi Filistinliler tarafından bir provokasyon olarak algılanmış ve beş yıl sürecek bir intifadanın fitilini ateşlemiştir. Bunun yanında İsrail'in, Kudüs'teki Harem-i Şerif'in, etrafında ve altında arkeolojik kazılar yapması bahanesiyle kazması ve bunun mescide büyük zararlar vermesi olayları daha da alevlendirmiş ve kısa sürede yükselen tepkiler çatışmaya dönüşmüştür (Yıldız, 2016, s.2). Ancak Netanyahu'nun ABD'nin de baskısıyla Arafat ile bir araya gelip, Batı Şeria'dan çekilmeyi hızlandıran Wye River ve ardından Şarm El Şeyh Memorandumunu imzalamasıyla barış görüşmeleri devam etmiştir.

Mye River Memorandum'unda, Filistin yönetimi 1967 Arap-İsrail savaşında işgal edilen Filistin topraklarının yüzde 18,2'lik kısmında tam denetime sahip olacağı ve diğer yüzde 21,8'lik kısmında ise Filistinliler sadece sivil denetimi sağlarken askeri denetim tamamen İsrail'in kontrolü altında olacağı ve geriye kalan yüzde 60'lık kısımda ise İsrail'in hem askeri hem de sivil denetimi tam olarak devam edeceği şeklinde birtakım kararlar alınmıştır (Şahin, 2011, s.326). Ayrıca Filistin yönetiminin terörizme karşı tavır alması, silahların toplatılması, yönetimin ulusal sözleşmesinde tüm İsrail karşıtı sözlerin kaldırılması, ulusal sınırların çizilmesi için görüşmelerin başlaması ve Filistin mültecilerin geri dönüşü ele alınmıştır. Kudüs konusundaki statü ise gelecekte belirlenecekti. Mayıs 1999'da İşçi Partisi adayı Ehud Barak'ın iktidara gelmesi, sorunların aşılması yönündeki umutları artırmıştır ve ABD'nin de girişimiyle 4 Eylül 1999'da Şarm El Şeyh'de bir memorandum imzalanmıştır. Memorandumda, İsrail birliklerinin Batı Şeria'dan çekilmesi, Filistinli tutukluların bir takvime bağlanıp serbest bırakılması, 15 Şubat 2000'e kadar nihai bir barış taslağının imzalanması ve 13 Eylül 2000'de nihai barış anlaşmasının sonuçlandırılması konusunda görüş birliğine varılmıştır (Öner, 2006, s.126-128). Memorandumun ardından önce Oslo'da, sonrasında Ramallah'ta görüşen taraflar barış sürecinin başlangıcından beri görüşülmeleri ertelenen dört konu üzerinde anlaşamadılar: Yahudi yerleşimciler, Filistinli mülteciler, Kudüs'ün statüsü ve Filistin devletinin tüzel kişiliği. Tarafların çabaları yetersiz kalmış ve nihai statü sorunlarının çözülmesi için zaman çerçevesi sona ermiştir (Bayraktar, 2012, s.263). Barış görüşmelerinin başından beri çözülmesi gereken bu konular birçok görüşme yapılmasına rağmen, özellikle İsrail'in güven vermeyen tutumu nedeniyle çözülememiş ve Filistin İsrail arasında çözülemeyen sorunlar olarak devam etmiştir.

Yoğun müzakerelerin öne çıktığı barış süreci olan Oslo görüşmelerinde Filistin'in iyi niyetli çabalarına rağmen, sorunun çözülememesinde, sürecin içindeki ve dışındaki aktörlerin de etkisi de vardır. Aslında sürecin en büyük eksikliği sorunun iki tarafında bakış açısına göre sadece bir paylaşım sorunu olarak görülmesidir. Asıl önemli sorun iki halkın, iki tarafın da kimlik sorunu ve dönüşümünün çözümde dikkate alınmamasıdır (Bayraktar, 2012, s.263). Alında böyle bir çatışmada, diğerinin kimliği ve varlığı, her grubun kendi kimliği ve varoluşu için bir

tehdit oluşturur. Taraflar bu yönüyle çatışmayı ulusal kimlik ve varoluş açısından da sıfır toplamlı bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Çatışmanın bu sıfır toplamlı görüşü, her toplumdaki farklı bireyler ve gruplar tarafından ve aslında farklı zamanlarda aynı bireyler ve gruplar tarafından farklı derecelerde devam etmiştir (Kelman, 2007, s.288-289). Barış sürecinde de açıkça görülmüştür ki iki devlet kimlik ve varoluş eksenli politikalar çerçevesinde hareket etmiş ve uluslararası toplumda kimlik ve varoluşlarına bir meşruiyet kazanmak için çabalamışlardır. Müzakereler FKÖ için yerel ve uluslararası meşruiyet kazanmasına imkân tanırken İsraili liderler için ise ülkelerinin uluslararası duruşuna olumlu yansımıştır. Sonuç olarak Oslo Süreci başarıya ulaşmamış ve Filistinliler'in bağımsız bir devlet kurabilme yönündeki eylemleri sonuçsuz kalmış ve ülkedeki çeşitli gruplar bu başarısızlıktan ve verilen tavizlerden dolayı Arafat'ın pozisyonuna meydan okumuştur. Öte yandan İsrail'in sorunlu bölgede kanun ve düzeni dayatma umudu da başarılı olamamıştır. Böylece zayıf taraf olan Filistin'in müzakereler yoluyla somut sonuçlar elde edememeleri, onu şiddete başvurmaya sevk etmiş ve İsrail'in de karşılık vermesiyle şiddet ve çatışma sarmalı git gide büyümüştür (Barak, 2005, s.733).

Camp David Zirvesi

Memorandumlardan önemli bir sonuç alınamaması üzerine, yine ABD önderliğinde Filistin'in statüsünü görüşmek üzere 11-24 Temmuz 2000 tarihleri arasında gerçekleşen Ehud Barak ve Arafat liderliğindeki toplantıda taraflar tekrar bir araya gelmiştir. Toplantıda Barak, Doğu Kudüs, Batı Şeria ve Gazze Şeridinin işgal edildiği 1967 savaşıdan önceki sınırlarına dönülmesini, Kudüs'ün bölünmesini, Filistinli sığınmacıların geri dönüşünü, Ürdün Irmağı'nın batısında yabancı asker konuşlandırılmasının hiçbir şekilde kabul edilmeyeceğini ve tartışılmaya bile gerek kalmadığını ifade ederek Filistin topraklarındaki Yahudi yerleşimcilerinin de İsrail egemenliğinde kalacağını belirtmiştir. Filistin ise her zaman olduğu gibi Doğu Kudüs dâhil 1967 yılı işgal öncesi bütün topraklara geri dönülmesini, milyonlarca Filistinli sığınmacının geri dönmesini ve Yahudi yerleşimcilerin Filistin topraklarını terk etmesini arzu etmiştir. Barak ilk kez Doğu Kudüs'teki Arap bölgelerinin

egemenliğini Filistin'e vermeyi kabul etmiş, fakat Filistin tarafı, Doğu Kudüs'ün tamamının egemenliğini istemiştir. Ancak bu durumda bile İsrail'in yerleşimlerden tamamen çekilmesi konusu görüşülmemiştir. Zirveden Kudüs'ün geleceği ile ilgili görüş ayrılıklarının çözüme kavuşmaması sebebiyle herhangi bir sonuç alınamamıştır (Koç, 2006, s.245).

Filistin Devleti'nin geleceği konusunda İsrail, Filistin'in tamamen silahtan arındırılmasını isterken, Filistinliler de Filistin'in tam egemen bir devlet olarak kurulması yönünde ısrar etmiştir. Süreç boyunca her ne kadar Filistin bağımsız bir devlet olmayı amaçlasa da İsrail sürekli bunun önünü tıkayan adımlar atmıştır. Barış süreci beş yıllık geçici bir sürecin ardından Filistin devletinin kurulacağını ifade etse de imzalanan anlaşmaların çoğu İsrail askeri güçlerinin işgal bölgesinden çıkmasını konu almıştır. İsrail'e, Filistin devletinin kuruluşunu engellediği takdirde herhangi bir yaptırım uygulanacağı belirtilmemiştir. Dolayısıyla İsrail süreç boyunca bağımsız bir Filistin devletine giden şartları oluşturmaktan ziyade, Batı Şeria ve Gazze'deki toprak bütünlüğünü yok ederek, bu bölgelerde "kantonlara ayırma politikası" izlemiştir (Özkoç, 2009, s.188). Camp David görüşmeleri sırasında Filistinlilerin kendilerine sunulan toprak ve egemenlikle ilgili tavsiyeleri Filistin tarafı iyi niyetine rağmen toprak devamlılığı, ülkesel bütünlük ve ulusal kimliğe zarar verdiği açısından kabul etmemiştir. İki taraf da sürecin sonunda varılacak nihai kararın kendi ulusal varlıklarını tehdit edeceği endişesine kapılmış, bu nedenle iki taraf için de başka çözüm yolu kalmadığı için taraflar bu süreçten sonra sürekli şiddete başvurmuşlardır (Shulz, 2004, s.91-100).

Filistin Devleti'nin Oslo ve Camp David görüşmelerinden herhangi bir sonuç alamaması ve 28 Eylül 2000'de muhalif lider Şaron'un Kudüs'teki El Aksa Camii'ni ziyaret edip Filistin halkını tahrik etmesi provokasyona neden olmuştur. Özellikle FKÖ'nün görüşmeler sürecinde başarısız olması ve Hamas'ın kışkırtmalarıyla beraber, Filistin halkı ikinci bir intifada başlatmış ve bu uzun bir süre devam etmiştir. Sertlik yanlısı tutumuyla bilinen Şaron'un 6 Şubat 2001'de koltuğa oturmasıyla, olaylar daha da şiddetlenmiştir. Şaron'un seçim kampanyaları sırasında toprak konusunda taviz verilmeyeceğini, Filistin bölgesinin tünellerle birbirine bağlanacağını, Harem ÜL Şerif bölgesi dahil, büyük Kudüs'ün ebedi olarak İsrail'in başkenti olacağını ifade etmiştir. Bununla beraber

Şaron'un 4 milyona yakın Filistinli mültecinin dönüşü hususuna olumlu bakmaması Filistin sorunun hepten çözülememesine neden olmuştur (Çubukçu, 2002, s.132). Görüldüğü üzere hem Filistin hem de İsrail tarafının sertlik yanlısı tutumları bölgedeki tansiyonu daha da şiddetlendirmektedir. İsrail'in sürdürdüğü sömürgeleştirme eylemi bölgesel çatışmanın özünü oluşturmakta ve her iki tarafta da siyasi ve özellikle de dini aşırılığı teşvik etmektedir. Yahudi mesihçi köktencilik, İsrail'in "kutsal topraklarda" yerleşimini meşrulaştırırken, Filistinli cihatçı hareketler de bölgesel uzlaşmayı önlemek için eşzamanlı olarak ayırım gözetmeden terör ve bombardıman eylemlerine girişmekte (Shafir, 2007, s.46) ve bu da çözümü imkânsız kılmaktadır

Oslo ve Camp David Görüşmelerinden Sonra Filistin Sorununda İki Devletli Çözüm Mümkün mü?

İsrail-Filistin sorununu inceleyen birçok çalışmada soruna iki farklı yönden yaklaşıldığı görülmüştür. Bir taraf, İsrail-Filistin arasında devam edegelen çatışmalarda çatışmayı sadece İsrail kaynaklı çatışma olarak görürken diğer taraf ise yalnız Filistin kaynaklı çatışma olarak görmektedir. Aslında bu çatışma sadece bir taraf üzerine indirgenebilecek basit bir çatışma değildir ve çok daha karmaşıktır. Bu sorun, her iki tarafın diğer taraf üzerindeki etkisi ve her iki tarafın da aşırılık yanlılarının ve ılımlıların olduğu bir çatışmadır. Dolayısıyla iki taraf arasındaki bu çatışmayı değerlendirirken İsrail-Filistin çatışması tabirini kullanmak çok daha uygun bir tabir olacaktır nitekim Walzer'in de ifade ettiği gibi bu çatışmanın iki değil dört yanı mevcut ve sonuç olarak İsraililer ve Filistinliler dört savaş vermektedir: Aşırılık yanlısı olan Filistinlilerin istediği İsrail'i yok etmek için Filistin savaşı, ılımlılık yanlısı Filistinlilerin istediği İsrail'in yanında bağımsız bir Filistin devleti yaratmak için Filistin Savaşı, 1967 sınırları içerisinde güvenliği sağlamak için İsrail savaşı ve aşırılık yanlısı İsraililerin istediği yerleşim yerleri ve Büyük İsrail için İsrail savaşı mevcuttur. Bunlardan ikisi aşırılıkçılar, diğer ikisi her iki taraftaki ılımlılar tarafından verilmekteydi. Ancak ne zaman ki aşırılık yanlısı çatışmalar ılımlı olanların yerini aldığında Oslo süreci başarısız olmuştur (Walzer, 2006, s.113-130). Dolayısıyla İsrail-Filistin Sorunu içerisinde birçok parametreyi barındıran son derece karmaşık bir çatışma

halidir ve iki tarafın da olaya kendi penceresinden yaklaşması sorunun çözümünde iki devletli yaklaşımı daha da güçleştirmektedir.

Tarafların yeniden oluşabilecek olası iki devletli çözüme gitmeden önce Oslo ve Camp David görüşmelerinde de adı geçen ve çözülemeyen sorunlara çözüm araması gerekmektedir. Bu sorunlar; 1967 sınırlarının düzenlenmesi, yahudi yerleşimcilerin ve dönen Filistinli mültecilerinin beraber hoşnut olacağı, Arap ve Yahudi komşuluklarının iç içe girdiği Kudüs'ün üzerinde nasıl bir hâkimiyet sağlanacağı ve iki taraf için de dini açıdan önemli olan bu bölgenin nasıl bölüneceği, son olarak Filistin dışında Suriye, Lübnan ve Ürdün'de yaşayan Filistinli mültecilerin dönünce haklarının nasıl düzenleneceği hususunda adil bir düzenleme yapılması şeklindeydi (Unger, 2002, s.2) Fakat hem İsrail hem de Filistin, yukarıda sayılan hususları çözme noktasında sürekli erteleme yoluna gitmişlerdir. Çünkü bu sorunlar iki devlet arasındaki temel problemlerin de ötesinde iki tarafında taviz vermemesinden kaynaklanan ciddi sorunlardır.

İki devletli çözüme dayanan tarihi uzlaşmanın özü, her ulusun kendi kaderini tayin hakkını kullanması, ulusal özelemlerini gerçekleştirme ve paylaşılan topraklar üzerinde komşu devletle barış içinde bir arada yaşayarak kendi kimliğini açıkça yaşamasından geçmektedir (Kelman, 2011, s.37). Bu bağlamda taraflar ilk aşamada, iki devletli çözüm esasında, İsrail tarafı için ilk şart veya minimum gereklilik, tamamen barışa dayalı ve kendi güvenliğini sağlama, Filistin için ise bağımsız bir devlet esasına dayanma şeklindedir (Yorke, 1990, s.119). Filistin halkı iki devletli çözümde uluslararası geçerliliği olan BM'nin aldığı 181 sayılı kararı esas almaktadır. Filistin'e göre egemen bir devlet İsrail işgalinin onur kırıcı zulmüne son vermelidir. Böylece Filistinliler kendilerine ait topraklarda bölgesel kimliklerini muhafaza etme rahatına kavuşacaktır. Bunun gerçekleşebilmesi de Filistin devletine ait bir bayrak, vatandaşlık hakkı ve somut bir güvenlikle sağlanacaktır. İsrail tarafının iki devletli çözüm esasına bakacak olursak, iki devletli bir çözüm olursa, İsrail'in bölgesel güvenliğini tehdit etmeyen, tamamen barışa dayalı güvenilir bir Filistin taahhütünün yanında, geniş kapsamlı, güvenlik esasına dayanan düzenlemeler olmalı ve bu uluslararası sistemde de garanti altına alınmalıdır (Yorke, 1990, s.21). İsrail bu çözümü istemekle sadece kendi güvenliğini düşünmekte ve bunun garanti altına alınmasını istemektedir.

Filistin'in talebini dikkate almamakta ve 1967 sınırlarına çekilmeyi de kabul etmemektedir. İşte bu durum iki devletin çözümü önündeki en büyük engellerden biridir.

İki devletli çözümde İsrail'in 1967 sınırlarına çekilerek hem İsrail'in hem de Filistin'in bu bölgede yaşaması esasına dayanmaktadır. İki devletli çözümün karşısında olmak hem Filistin için hem de İsrail için ciddi problem doğuracaktır. Dolayısıyla iki devletli çözümün reddedilmesi İsrail açısından ırk ayrımının daha da derinleşmesi demektir. Filistinliler için ise İsrail'in varlığını bu bölgede kabul etmek çözümün gerçekleşmesi adına kaçınılmazdır (Çubukçu, 2003). Aslında iki devlet için uluslararası toplumda iki devletli çözüm uygun görülse de İsrail tarafında büyük bir kesim hala iki devletli çözüme endişeli yaklaşmıştır. İktidarda bulunan Likud Partisi iki devletli çözüme olumlu bakmamaktadır. Benzer şekilde Filistin'de de 2006 yılında seçimi kazanan Hamas, İsrail'i tanımayı reddetmektedir. Fakat El Fetih iki devletli çözüme olumlu yaklaşmaktadır. 2000 yılında gerçekleşen ayaklanmayı yönlendirir hale gelen Hamas'ın amacı İsrail'in 1967 sınırlara çekilmesini sağlamak Batı Şeria ve Gazze'de bir Filistin devleti kurmak ve son olarak mülteci sorununa bir çözüm bulmaktır (Roy, 2003, s.14). Bu bağlamda Filistinlilerin bir Yahudi devleti olarak İsrail'i kabul etmeleri, kendi tarihsel anlatılarını çürütmek, dönüş hakkını ve kimliklerinin kaynağı olan "Nakba"yı reddetmek anlamına gelmektedir (O'Malley, 2017, s.3). Dolayısıyla Filistin halkının bu yöndeki katı ısrarı devam etmektedir.

Barış müzakerelerinin o dönemde önemli destekçisi olan Amerikan yönetimi iki devletli çözümü iki taraf için de uygun görmüştür. Fakat Oslo ve Camp David görüşmelerinin başarısız olması üzerine, ABD de iki devletli çözüm sürecinin kararlılığını konusunda endişeye düşmüştür. Aslında son çözüm üzerindeki bu belirsizlik, barış sürecinin başarıya ulaşamamasındaki en önemli etkenlerden biridir (Bayraktar, 2012, s.267). Barış sürecinin çökmesi ve iki devletli çözümün gerçekleşmemesinin nedenlerinden biri de İsrail işgali sonucu yurtlarını kaybeden ve çoğu mülteci durumuna düşen yaklaşık 5 milyon Filistin halkının, gelinen noktada barışa razı olmaları, mevcut durumu kabul etmeleri çok zor görünmektedir. Aynı şekilde mevcut bölgede İsraili yerleşimcilerin dağıtılmasına dayanan radikal değişiklikleri İsrail hükümetinin kabul etmesi oldukça zor görünmektedir (Falah, 2005, s.1366). İsrail,

mültecilerin dönmesi durumunda nüfus yapısının ve demografik durumunun bozulacağını öne sürerek geri dönüşü razı olmamıştır. Dolayısıyla bu durum iki devletli çözüme dayanan barış umutlarını zora sokmakta (Arı, 2007, s.19) ve İsrail hala Kudüs ve Batı Şeria'da yerleşim inşaatlarını sürdürmektedir. Yaklaşık 413,400 yerleşimci Kudüs ve Batı Şeria'da inşa edilen 131 yerleşim biriminde yaşam sürerken, bu nüfusun yaklaşık 209,270 bini yerleşim alanı sürekli genişleyen Doğu Kudüs'te bulunmaktadır (Btselem.org, 2019). Görüldüğü üzere önemli oranda bir popülasyon Kudüs ve Batı Şeria'da yaşamakta ve İsrail Hükümeti'nin bu nüfusu yer değiştirmeye veya göçe zorlanması gibi radikal bir değişikliğe gitmesi mümkün görünmemektedir.

Özetle, iki devletli çözüm yolunda 2000 yılında Ehud Barak, Camp David'de kapsamlı tavizler vermiş, 2005 yılında Şaron tek taraflı olarak İsrail'i Gazze Şeridi'nden çekmeye çalışmış ve 2009'da Netanyahu askerden arındırılmış bir Filistin devletinin İsrail tarafından tanınacağını çağrısında bulunmuştur. (Dermer, 2020). Ancak Filistin ve İsrail arasında yıllarca çözülemeyen sınırlar, mülteciler, Yahudi yerleşimcileri konusu ve Kudüs'ün nihai statüsü gibi sorunlar konusunda taraflar ciddi tavizler veremediği için konu günümüze dek hala çözüme kavuşturulamamıştır. Taraflar arasındaki sorunlarda özellikle Oslo ve Camp David sürecinde pragmatizm, kaydedilen önemli ilerleme için gerekliydi ve nihai bir anlaşmanın şartlarını şekillendirmek için gerekli olmaya devam etmektedir, ancak mevcut karşılıklı güvensizlik düzeyinin üstesinden gelmede yetersizdir. Nitekim tarafların özellikle mültecilere dönüş hakkı ve Kudüs gibi varoluşsal konularda acı verici tavizleri kabul etmesini beklemek gerçekçi değildir. Karşılıklı güvensizliğin üstesinden gelmek için taraflar adil, güvenli ve daha iyi bir gelecek için elverişli bir çözümü müzakere etmenin mümkün olduğundan emin olmalıdır (Kelman, 2011, s.31). Fakat karşılıklı güvensizliğin üstesinden gelmek ilerleyen süreçlerde pek mümkün olmamıştır ve uluslararası toplum çözüm için başka seçenekler düşünmeye yönelmiştir.

İsrail-Filistin çözümünde bahsedilen seçeneklerden bir diğeri tek devletli çözümdür. Ancak tek devletli çözümünde başarılı olması da çok zor görünmektedir. Bunu İsraili liberal kimlikli Morris şöyle açıklamaktadır: Müslümanlar tarih boyunca Yahudiler'e zulmedip onları dışlamıştır. Böylesine kötü bir geçmiş varken iki halkın bir arada yaşaması

zor görünmektedir. Ayrıca bölgede sürekli Arap nüfusu artmakta, Yahudi nüfusu ise azalmaktadır. İlerleyen zamanlarda tek devletli çözümde Yahudiler azınlık durumuna düşebilir. Yahudiler ilerliciliği temsil ederken, Araplar gericiliği temsil etmekte bu yüzden iki halkın bir arada yaşaması zor görünmektedir. Bundan dolayı İsrail ve Filistinliler'in bir arada yaşadığı tek devletli çözüm çok zor görünmektedir (Morris, 2009). Tek devletli çözümü zorlaştıran en önemli parametreler, siyonist muhalefet, uluslararası desteğin olmaması ve Filistin liderliğinin isteksizliğidir (Farsakh, 2011, s.71). Bununla beraber tek devletli çözümde Filistinlilerin Yahudi vatandaşlarla aynı haklara sahip olabileceği ve aynı çatı altında yaşayabileceği bir seçenek sunsa da İsrail halkının çoğunluğunun bu seçeneği kabul etmesi çok zor görünmektedir. Çünkü halk, bu seçenekle "İsrail devletinin yok edilebileceğine" inanmaktadır (Emiroğlu, 2012). Tek devletli çözümün iki devletli çözüme nazaran daha makul olduğunu savunan Farsakh'a (2011, s.60) göre de Batı Şeria ve Gazze'de yaşayanlara odaklanan Oslo barış görüşmelerinden farklı olarak, tek devletli çözüm gerek Diaspora'daki gerekse de İsrail topraklarında yaşayan tüm Filistinlilerin siyasi bileşenlerini içerecektir. Tek devletli çözüm, Filistinli mültecilerin evlerine dönmeye olanak tanıyan 1948 tarihli BM Genel Kurulu'nun almış olduğu 194 sayılı kararı gereği mültecilerin "dönüş hakkını" kabul edip koruduğu ve Filistinlilerin hem sivil hem de siyasi haklarını iyileştirdiği için iki devletli çözümden daha iyi bir seçenek gibi görünmektedir. Ayrıca, bu seçenek karada yaşayan İsraililerin ve Yahudilerin haklarını da tanıyacaktır. Barghouti'ye (2008, s.8-25) göre de tek devletli çözüm, sürgün mağdurların geçmişin tüm adaletsizliklerine rağmen mağdurlarıyla eşit bir şekilde yaşamasına olanak tanıdığı için göreceli adalet sağlamaktadır.

Filistin-İsrail sorununda tek ve iki devletli çözüm önerilerini tartışmak ya da bu yönde gösterilen çabaların yanında Filistin sorunun çözülebilmesi için her şeyden önce, Hamas, Hizbullah ve İslami Cihad gibi gruplar birbiriyle çekişmek yerine birleşmeye gitmesi gerekmektedir. Aksi halde kendi içinde barışı sağlayamayan bir toplumun bağımsız olma başarısı zor görünmektedir. İsrail'in 1967 sınırlarına çekilmeden barışın olamayacağını ısrar eden Filistin halkının biraz ödün vermesi gerekmektedir. Özellikle İsrail ve Filistin liderlerinin de çözüm konusunda daha istekli davranmalıdırlar (Memiş, 2006, s.167-169). 2005'te

Arafat'tan sonra iktidara gelen Mahmud Abbas 2006'da yapılan seçimlerde Hamas El Fetih'e karşı üstünlük sağlamış ve parlamentoda çoğunluğu kazanmıştı. Seçimler sonrasında ortaya çıkan yeni durum Filistin'de belirsizliğin artmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda El-Fetih Batı Şeria'yı, Hamas da Gazze Şeridi'ni kontrol etmiştir. Böylece Filistin direnişi de bu durumdan etkilenmiş ve kendi içinde bir bölünme yaşanmıştır (Akçapa, 2021, s.37)

Hamas, Abbas'ın Filistin konusundaki kararlarını sert bir şekilde eleştirmiş ve Abbas'ı tanımadığını duyurmuştur. Ancak İsrail ve onu destekleyen Batılı ülkeler de Hamas'ı "terör" odaklı eylemlerinden dolayı meşruiyetini tanımamışlardır. Bununla birlikte Abbas da 2010 seçimlerine kadar görevinin başında olacağını belirtmiş ve tekrar aday olmayacağını açıklamıştı. Suudi Arabistan aracılığıyla Hamas ile El Fetih'in 2007'deki Mekke Barış Konferansında anlaşma yoluna gitmiş beraber bir ulusal birlik hükümeti kurma konusunda anlaşmışlardır (Sarı, 2018, s.35). Böylece bir birliktelik ortamı doğmuş ve bu durum Filistin'in İsrail ile mücadelesinde elini güçlendirmiştir. Öte yandan son yıllarda İsrail'in baskısının yanı sıra Abbas'ın da Hamas'a yönelik sert politikası sonrasında 2017 Mayıs ayında Hamas lideri Halid el-Miş'al'in açıkladığı yeni yol haritası, yeni dönemde farklı strateji ve hedefler izleyeceğine dair önemli ipuçları vermiştir. Hamas, kuruluşundan itibaren Filistin topraklarını Ürdün Nehri'nden Akdeniz'e kadar tarihsel bütünlüğü dâhilinde kabul edip kararlı tutumunu sürdürmüştür. Ancak yeni yol haritasıyla Hamas 1967 sınırlarını dolaylı biçimde tanımıştır. Hamas metinde "egemen ve tam bağımsız, başkenti Kudüs olan 4 Haziran 1967 sınırlarınca Filistin Devleti'nin tesisini, tüm mülteci ve yerinden edilmişlerin evlerine tam dönüş hakkıyla" desteklediğini belirtmiştir. Hamas bu kararıyla dolaylı da olsa İsrail'in varlığını tanımış ve 1967 sınırları baz alan iki devletli yaklaşımı görece kabul etmiştir (Mercan, 2018, s.73). Ancak Hamas, 1967 sınırları temelindeki Filistin'in ancak geçici bir formül olduğu ima etmiş ve nehirden denize kadar Filistin topraklarının kurtarılması dışındaki hiçbir alternatifi kabul etmeyeceği vurgusunu yapmıştır. Dolayısıyla Hamas yeni yol haritasında İsrail'in varlığını kabul etmekte ve hatta iki devletli çözümü kabul etmekte ancak bütün Filistin toprakları üzerindeki iddiasından tam olarak vazgeçmemiştir (Karabat, 2017).

2006'daki seçim zaferiyle halk nezdinde büyük destek gören Hamas oluşumuna karşın Abbas hala iktidarda olup, Filistin konusunda ılımlı politikalar izleme yoluna gitmiştir. Abbas uluslararası alanda Filistin devletin tanınması yönünde çabalarını sürdürürken Filistin bu politikasının ilk meyvelerini almıştır. Filistin, BM'de "Üye Olmayan Gözlemci Devlet" statüsü elde etmiştir. 29 Kasım 2012 BM Genel Kurulu'nda yapılan oylamada, Filistin'in bağımsız talebi için 138 ülke, "evet", 9 ülke "hayır" oyu kullanmış, 41 ülke çekimser kaldı. Böylece Filistin'in başvurusu, ABD'nin karşı koymasına rağmen, 138 "evet" oyuyla kabul edilmiştir. Abbas, bu kararla birlikte dünya ülkelerinin, İsrail'in Filistin üzerinde gerçekleştirdiği saldırı, işgal ve yerleşkelere son vermesi gerektiğini açıkça belirtmiş ve 193 üye ülkeyi "Filistin Devleti gerçekliğinin doğum belgesini vermeye" çağırmıştır. Abbas, İsrail'in Gazze Şeridi'ne yönelik son saldırısının ardından, uluslararası toplumun artık uzun süredir gerçekleşmesi zor olan iki devletli çözümü kurtarmak için "son şansla" karşı karşıya kaldığını, fırsat penceresinin daraldığını ve zamanın hızla tükendiğini vurgulamıştır (UN General Assembly Meetings Coverage, 2012).

BM'de "üye olmayan gözlemci devlet" statüsü kazanan Filistin, BM'de fiilen egemen bir devlet olarak tanınmış ve BM sistemindeki temsil imkânını bir adım daha ileriye taşımıştır. Filistin bu kararla, eğer Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne (UCM) üye olursa İsrail'i savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve diğer ciddi suçlarla suçlayan mahkemeye şikâyette bulunabilir ve İsrail'in işgali, illegal yerleşimleri ve saldırılarını Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne taşıyabilecekti (Charbonneau ve Nichols, 2012). Filistin tüm bu çabasının karşılığını nihayet almış ve 1 Ocak 2015 tarihinde, Doğu Kudüs de dâhil olmak üzere işgal altındaki Filistin topraklarında 13 Haziran 2014'ten beri işlendiği ileri sürülen suçların soruşturulması talebiyle UCM'ye yeni bir bildirimde bulunmuş 2 Ocak 2015'te de Roma Statüsü'ne katılma yoluyla taraf olmuştur. UCM Savcılık Bürosu da BM Genel Kurulu'nun Filistin'e verdiği "devlet" statüsünün Roma Statüsü'ne taraf olabilmek için gerekli olan "devlet" statüsü olarak görülmesi gerektiğini vurgulamış ve yapılan bildirim geçerli olduğunu teyit etmiştir. Böylece Filistin'in uluslararası hukuktaki statüsü güçlenirken (Bektaş ve Alan, 2020, s.356) Filistin, UCM'ye taraf

olmayan İsrail tarafında suça karışmış kişilerin yargılaması için UCM'ye başvurma hakkı elde etmiştir.

Filistin'in üye olmayan gözlemci devlet statüsü kazanması Filistin'de büyük sevinç gösterilerine sahne olsa da ABD ve İsrail bu duruma ciddi tepki göstermiştir. ABD'nin BM Daimî Temsilcisi Rice kararın talihsiz bir karar olduğunu ve barış sürecinde büyük bir engel oluşturacağını savunmuş ve ABD'nin Filistinlilere vereceği ekonomik desteğin azalabileceği uyarısında bulunmuştur. İsrail ise açıklamasında "Bu anlamsız kararın, hiçbir şeyi değiştirmeyeceğini" Başbakan Benyamin Netanyahu da Filistin'in alınan bu karar sonrası açıklamalarının barıştan uzak olduğunu, düşmanca ve sahte propaganda barındırdığını ifade etmiştir. Netanyahu'nun sözcüsü Mark Regev de bu kararın Abbas'ın tutumu ve açıklamalarının ülkesinin Filistinli yetkililerle pazarlık yapmasını "zorlaştırdığını" belirtmiştir. (Bronner ve Hauser, 2012). İsrail bu gelişmeye, Doğu Kudüs ve Batı Şeria'nın bazı bölgelerinde 3.000 yeni konut birimi inşa etme planlarını duyurarak ve ayrıca Kudüs'ün doğusunda E1 olarak bilinen son derece tartışmalı bir arazi bölümü için bir 'ön imar ve planlama' süreci başlatarak yanıt vermiştir (Eden, 2013, s.238).

Trump döneminde, Trump'ın eylem ve söylemlerinden dolayı İsrail-Filistin sorunu daha da karmaşık bir hale büründürmüş ve iki devletli çözüme yönelik çabalar iyice çıkmaza girmiştir. 2017 yılının sonunda merakla beklenen Kudüs açıklamasını yapan ABD Başkanı Trump, dönemin ABD Başkanı Barack Obama'yı "İsrail'in başına gelen en kötü şey" olarak nitelendirmiş ve ABD'nin "Amerikan büyükelçiliğini Yahudi halkının ebedi başkentine taşıyacağına" dair söz vermiştir. Konuşmasında, bu kararı "barışı sağlamak için gerekli bir koşul" olarak nitelendiren Trump, aynı gün meydana gelen şiddet olaylarına tepki olarak ironik bir açıklama yapmıştır (Aljazeera, 2017). Trump açıklamasında 1995 tarihli "Kudüs Yasasına"⁷ kastederek o tarihte ABD'nin Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak tanınması ve büyükelçiliğini de Tel Aviv'den Kudüs'e taşıma tavsiyesinde bulunduğunu hatırlatmış ve o zamandan kendi dönemine kadar gelen tüm başkanların bu yasanın gereğini yapmayı ertelediğini ve buna gerekçe olarak da iki ülke arasında

⁷ Karar için bkz. <https://www.congress.gov/104/plaws/publ45/PLAW-104publ45.pdf>

barış çabalarını gösterdiğini ifade etmiştir. Hali hazırda daha önce olmadığı kadar İsrail ile Filistin arasında kalıcı bir barışın yakın olduğunu iddia eden Trump, Kudüs'ü resmen İsrail'in başkenti olarak tanıma zamanının geldiğini belirtmiştir (Farrell, 2018).

Trump, iki devletli çözümü desteklediğini iddia ederken bu adıma rağmen İsrail ile Filistin arasındaki barış süreci için çok umutlu olduğunu belirterek ABD Büyükelçiliğinin Kudüs'e taşınmasının iki ülke arasındaki çatışmaya yeni bir yaklaşım getirebileceğini belirtmiştir. Trump, bu kararın barış anlaşmasının duracağı anlamına gelmediğini ABD olarak hem Filistin hem de İsrail için yapılabilecek en iyi barış anlaşmasının gerçekleşmesini istediğini vurgulamıştır. Filistin Devlet Başkanı Abbas, buna tepki olarak, Trump'ın kararını "yüzyılın tokadı" olarak nitelendirdi ve ABD'nin artık barış müzakerelerinin bir parçası olamayacağı konusunda uyardı ve bu kararın kalıcı barış ve istikrara ciddi zararlar verdiğini ifade etmiştir (Black, 2018, s.24-25). Abbas'a göre, ABD kendisini Orta Doğu barış sürecinden "diskalifiye etti" ve Abbas, ABD'nin çözüm sürecinde "artık dürüst bir arabulucu" olmadığını belirtmiştir. Trump'ın Kudüs'ü tanıması, ABD'nin çatışmada asla tarafsız bir arabulucu olmadığını ve Filistinlilerin egemenlik iddialarını baltalayan on yıllardır İsrail yerleşim genişlemesine başkanlık ettiğini açıkça ortaya koymuştur (Moten, 2018, s.20). Trump'ın bu kararı başta Müslüman dünyası olmak üzere dünya liderlerinin çoğu tarafından reddedildi. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ertesi gün acil bir toplantı yapmış ve 15 üyeden 14'ü Trump'ın kararını kınamıştır.

Trump Kudüs kararı sonrasında 28 Ocak 2020'de Netanyahu ile birlikte Filistinli hiçbir temsilcinin davet edilmediği Beyaz Saray basın toplantısında İsrail-Filistin geleceğini etkileyen "barış planını" açıklamıştır. Tüm yönleriyle İsrail çıkarlarına hizmet edecek şekilde tasarlanan plan üç cephede incelemek mümkündür: siyasi, ekonomik ve güvenlik. Siyasi cephede, plan, Filistinliler tarafından dört yıl boyunca yerine getirilmesi gereken uzun bir koşul listesiyle bağlantılı bir Filistin devleti modeli öngörmüştür. Bu şartlar arasında Hamas'ın silahsızlandırılması; Filistin İslami Cihad Hareketi'nin İsrail'i bir Yahudi Devleti olarak tanıması; İsrail Devletinin izni olmadan uluslararası bir örgüte üye olma girişiminden kaçınılması; Uluslararası Ceza Mahkemesi ve diğer mahkemeler önünde İsrail Devleti ve ABD aleyhine herhangi bir

yasal işlem yapmaktan kaçınma şeklindeydi. Filistinliler planın belirlediği her koşulu yerine getirirler bile, bu anlaşmada belirtilen Filistin Devleti, yalnızca koşullu ve sınırlı egemenliğe sahip olacaktı. Bununla beraber Kudüs, İsrail Devleti'nin bölünmemiş başkenti olarak kalacaktı. Mültecilere gelince, Filistinlilerin mülteci statüsü sona erecek ve yalnızca sınırlı sayıda mültecinin Filistin'e dönmesine izin verilecekti. Antlaşma İsrail'in 1967'de işgal ettiği topraklardan çekilmemesini öngörürken, anlaşmayla İsrail, Batı Şeria'daki yerleşimlerin yüzde 97'sini kendi topraklarına katabilecek ve Ürdün Vadisi üzerindeki egemenliğini genişletebilecekti. Anlaşmanın vizyonuna göre, Filistin Devleti'nin büyüklüğü Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nin yaklaşık yüzde 70'ini oluşturacaktı (Erdoğan, Habash, 2020, s.136-137).

Ekonomi cephesinde ise anlaşma Filistin ekonomisine, toplumuna ve hükümetine on yıldan fazla bir süre için 50 milyar dolardan fazla yatırım sunmuş, Batı Şeria ve Gazze Şeridi, İsrail Devleti'nden geçen bir erişim yolu ile birbirine bağlanacağını ve Filistin Devleti'nin İsrail'e tehdit oluşturmadıkça bir limana sahip olabileceğini öngörmüştür. Son olarak güvenlik cephesinde ise anlaşma, Filistin Devleti'nin tamamen askersizleştirilmesini, yalnızca iç güvenliği sağlayabilen, Filistin'in İsrail Devleti'ne karşı terörist saldırıları önleyebilen ve asayiş ve kanunların uygulanmasını sağlayan güvenlik güçlerine sahip olacağını beyan etmiştir. Anlaşmaya göre Filistin dışındaki yollar İsrail'in kontrolü altında olacak; İsrail'in sınırlar üzerindeki kontrolü, Ürdün Nehri'nden Akdeniz'e kadar mutlak olacaktı (Erdoğan, Habash, 2020, s.137-138). Trump planı, Filistin topraklarında iki devletli çözüme olanak tanıyan bütün fırsatları ortadan kaldırmıştır. Plan, Filistinliler ile İsraili Yahudiler arasında eşitlik olmaksızın zorunlu de facto tek devletli bir çözümü öngörmüş ve Filistinlileri kendi kaderlerini tayin etmenin bir sonucu olan egemen ve bağımsız bir devlet hayallerinin sona ermesi ihtimaliyle yüzleşmeye zorlamıştır (Shikaki, 2020, s.5-7). Plan, Filistin Devleti için objektif kriterlere dayalı bir yol haritası ortaya atmazken, Filistinlilere adeta ödevler vermiş ve büyük çoğunluğunun gerçekleşmesi mümkün olmayan sorumluluklar yüklemiş ve ironik bir şekilde Filistin'in ne kadar başarılı olduğunun tespiti ise sorunun taraflarından biri olan İsrail'e bırakılmıştır (Altun, 2020, s.41)

Filistin temsilcisinin davet edilmediği Trump'ın sözde "Barış Planı", iki devletli çözüm yolundaki başarıyı engelleyen iki tarafın da taviz vermesini öngören anlayışı reddettiği için başarısız olacak gibi görünmektedir. Trump'ın bu planı iki taraf arasındaki anlaşmazlığı daha da derinleştirirken özellikle Filistin kanadındaki marjinal grupları daha da öfkeli edecektir ve Ortadoğu güvenliğine daha da zarar verecektir. Dolayısıyla iki devletli çözüme yönelik tek taraflı yaklaşımlar geçmişte de görüldüğü üzere sorunun çözümüne katkı sunmamakta ve sorunu daha da karmaşıktırmakta ve bölgeyi istikrarsızlığa sürüklemektedir.

Sonuç

Ortadoğu topraklarında kurulduğundan bu yana Filistin aleyhine topraklarını genişleten ve hukuksuz eylemlerine devam eden İsrail Devleti'ne karşı, Filistin ve diğer Arap ülkelerinin yıllarca devam eden mücadelelerinden ne yazık ki herhangi bir sonuç alınmamıştır. Günümüzde de taraflar iki devletli çözüme her zamankinden çok daha uzak görünmektedir. Taraflar arasında yıllardır süregelen anlaşmazlık konuları: Kudüs'ün statüsü, Filistin devleti, Yahudi devleti, sınırlar, mülteciler ve yerleşimlerdir. İki devletli çözüm sürecinde hem İsrail'in hem de Filistin'in tutumlarından dolayı bu sorunlar hiçbiri çözüme kavuşmamış ve taraflar ortak bir dil ve ortak bir tutum sergileyememiştir. Gerek iç gerekse dış dinamikler tarafların tutumunu yönlendirirken özellikle dış aktörlerin, eylemleri ya da çabalarıyla soruna siyasi bir taraf olmaktan kaçınması sürecin sağlıklı işlemesine önemli katkılar sunacaktır.

Filistin devleti konusunda Filistinliler, Batı Şeria, Gazze ve Doğu Kudüs'ü kapsayacak şekilde bağımsız bir devlet arzu etmektedirler. Filistin'in bu talebi İsrail'in 1967 sınırlarına çekilmesiyle karşılanabilecektir. Filistin'in uluslararası sistemde her fırsatta dile getirdiği bağımsızlık çabaları, Abbas liderliğinde devam etmiştir. Abbas'ın bu çabaları sonuçsuz kalmamış ve Filistin BM Genel Kurulu'nda alınan kararlar 29 Kasım 2012'de "üye olmayan gözlemci devlet statüsü" kazanmıştır ve Ocak 2015 de Filistin UCM'ye taraf olmuştur. Bu durum Filistin adına olumlu bir gelişme olarak görülmüş ve Filistin için İsrail'in hukuksuz eylemlerini Uluslararası Ceza Mahkemesi'ne götürme şansı

doğmuştur. Filistin yıllardır devam eden çabası ve alınan bu karar Filistin'in bağımsızlığını gerçekleştirmesi adına umut vermiş ve Filistin'in ileride egemen bir devlet olabilmesi için fırsat yaratmıştır. Filistin cephesinde bu gelişmeler yaşanırken İsrail ve ABD, BM'nin bu kararına sert tepki göstermiş ve Filistin üzerindeki zulmüne aralıklarla devam etmiştir. BM Güvenlik Konseyi, İsrail'in 1967 sınırlarına çekilmesi konusunda kararlar alırken yine İsrail'in uluslararası hukuku ihlal eden geçmişteki eylemlerine ve işgallerine karşı çıkmıştır. İsrail ise hakkında alınan BM kararlarını dikkate almamakta ve Filistin halkı üzerindeki tahakkümüne devam etmektedir. Bununla beraber İsrail liderleri şu ana dek Filistin devleti kavramını kabul etseler de bu devletin yapısı netleştirilememiştir. Dolayısıyla İsrail'in bu konuda net bir tavrı olmamakla beraber kurulacak bir Filistin devletinin kendi kendini yönetme hakkını tanıyacağını belirten Netanyahu, bu devletin silahlardan arındırılmış olması ve İsrail için bir tehlike oluşturmaması şartını ön koşmuştur. Öte yandan İsrail'in tam egemenliği sağlanmış bir Filistin devletini kabul etmesi pek de mümkün görünmemektedir. İsrail, Filistinlilerin sınırlı bir coğrafyaya hapsediği ve egemenliğin İsrail kontrolünde olduğu bir devleti arzu etmiştir. Ancak bu çözüm adil bir çözüm olmaktan çok uzak olup Filistin tarafının arzu etmediği bir çözümdür.

İki taraf arasındaki bir diğer anlaşmazlık konusu Kudüs'ün statüsü özelinde ortaya çıkmıştır. Kudüs üzerinde hem İsrail hem de Filistin hak iddia etmektedir. 1967'ye kadar Ürdün'ün elinde olan Kudüs'ün doğusunu işgal eden İsrail, Kudüs'ün tamamını başkent olarak kabul ederken bu yönde kararlar da almıştır. Filistinliler ise Doğu Kudüs'ü başkent olarak görmüştür. Son dönemde Trump'la beraber ABD'nin Kudüs'ü resmen İsrail'in başkenti olarak tanıma yönündeki eylemleri, bölgedeki tansiyonu iyice tırmandırmıştır. Yine iki taraf arasında en önemli anlaşmazlıklardan biri İsrail'in herhangi bir barış anlaşmasında Filistin'in İsrail'i "Yahudi devleti" olarak tanınmasını içermesi konusunda ısrarıdır. Aksi takdirde Filistinliler'in toprak iddialarının sürececeğini bunun da sorunu kalıcı hale getireceğini ileri sürmüştür. El Fetih iki devletli çözüm yolunda İsrail'in varlığını tanıırken Hamas ise bu tutumundan dolayı El Fetih'i Filistin davasını ihanetle suçlamış ve iki devletli çözüm ekseninde İsrail'i tanımayı reddetmiştir. Hamas ile El Fetih

arasında yıllarca devam eden gergin ortam 2007'de işbirliği ile son bulsa da iki aktör arasındaki anlaşmazlıkla hala devam etmektedir.

Sınırlar konusunda da her iki taraf farklı düşünmektedir. Filistinliler, 1949 ile 1967 arasında İsrail ile Doğu Kudüs, Batı Şeria ve Gazze'yi birbirinden ayıran ateşkes sınırlarında bir devlet talep ederken İsrail ise bu sınırların askeri olarak savunmasız olduğunu, katiyen daimî olmayı amaçlamadığını belirtmektedir. İsrail kendi doğu sınırının Ürdün Nehri boyunca olması gerektiğini netleştirmek dışında sınırların nerede olması gerektiği konusunda herhangi bir açıklama yapmamıştır. İki taraf arasında iki devletli çözüme engel olan bir diğer sorun yerleşke sorunudur. İsrail, 1967'den beri işgal altındaki Batı Şeria ve Doğu Kudüs'te yüzlerce yerleşim yeri inşa ederek bu yerleşkelere İsrail vatandaşlarını koymuştur. Uluslararası toplum İsrail'in bu yerleşimleri yasadışı bulsa da İsrail buna itiraz etmekte ve Filistin tarafı da iki devletli çözümde bu yerleşimlerin kaldırılması hususunda İsrail'e baskıda bulunmuştur. Ancak Netanyahu, yerleşimleri kaldırmak bir yana işgal altındaki topraklarda inşa ettiği bu yerleşimleri İsrail'in egemenliğine dahil edeceklerini her fırsatta dile getirmiştir.

İki ülke arasında çözümü bekleyen bir diğer konu ise mülteciler konusudur. Birleşmiş Milletler 1948'deki savaş sırasında İsrail'den kaçan ya da sürgün edilen 5,5 milyon Filistinli mülteciye destek sağlarken mültecilerin kendi topraklarına dönme haklarını hatırlatmakta ve bu sorunun barışçıl bir biçimde çözümünü amaçlamaktadır. Ancak İsrail bu yoğunluktaki bir nüfus hareketinin demografik yapıyı değiştireceğini ve İsrail'in Yahudi devleti olma iddiasını ortadan kaldıracağını savunduğundan dolayı mültecilerin geri dönüşüne sıcak bakmamıştır. Sonuç olarak 2000'li yıllardan sonra İsrail ve Filistin arasında devam eden çatışma ve gerginlik ortamı, küresel aktörlerin çabasıyla kısa süreli olarak yatıştırılsa da çatışmalar İsrail'in tahrikleri sonucu sert müdahaleleriyle devam etmiştir. İki ülke arasında yıllarca devam eden sınırlar, mülteciler, Yahudi yerleşimleri ve Kudüs'ün statüsü çözülemeyen ve sürekli ertelenen problemlerdir.

İsrail ile Filistin arasında yaşanan sorunun çözümsüzlüğünde kimlik farklılığı, Arap ve Yahudi ekseninde şekillenen "öteki" algısı önemli rol oynayan etkenlerden en önemlisidir. Bununla beraber iki devlet arasında özellikle İsrail lehine yaşanan asimetrik güç mücadelesinde Filistin tarafı

daha dezavantajlı görünmektedir. Dolayısıyla İki devlet arasındaki problemlerin kısa vadede çözümü ve iki devlet lehine alınabilecek kararlar zor görünmektedir. Fakat Filistin'in devlet olma çabaları devam etmekte ve İsrail işgaline ve hukuksuz eylemlerine verdiği tepki devam etmektedir. Sorunun çözümü adına iki devletin ve özellikle ABD'nin de realist perspektifte iyi niyetli eylemler çerçevesinde inisiyatif alması gerekmektedir. Bununla birlikte süregelen sorunda somut bir barış planı ancak uluslararası meşruiyet ekseninde ve özellikle Filistin'in haklarının dikkate alındığı bir çerçevede vücut bulabilir.

EXTENDED ABSTRACT
**Two-State Solutions for the Israel-Palestine
Question**

*

Yusuf Yıldırım

Bandırma Onyedli Eylül University

Having been invaded many times throughout history and having hosted many different tribes that migrated, the Palestinian lands, which include Jerusalem, which is important for the three celestial religions, have a strategic location. The Jewish community, which encountered various difficulties and was exposed to torture in history, lived in a dispersed state in different regions and failed to form a state. It was believed in Judaism that the Middle East region, where the Palestinian lands were located, was the promised land for Jews. In this context, the Jews who lived in a dispersed fashion migrated to Palestine, which was under the Ottoman rule. The Jews who formed a Zionist organization under the leadership of Theodor Herzl and who quickly acquired Palestinian lands with the Balfour Declaration were dragged into a conflict with the Palestinians, the real owners of that geography. After the Second World War, the Jews who declared their independence in Palestine, especially with the support of the British, under the name of the state of Israel rapidly expanded their borders with the lands they acquired through occupation despite all the reactions of the Palestinians and the Arab world. The Question of Palestine emerged as a result of the Arab-Israeli wars that took place after those actions of Israel, violating international law.

The Arab world and Palestine have reacted to Israel's expansion of its territory on Palestinian lands since its independence. Having won the 1967 Arab-Israeli War, Israel dealt a major blow to the Arab states by capturing the Sinai Peninsula from Egypt and the Golan Heights from Syria. Besides, Israel occupied all the lands west of the Jordan River in Jordan, the West Bank and East Jerusalem, which belonged to Jordan; thus, Israel increased its land, which was allocated to it with the UN General Assembly partition resolution in 1947, approximately four times by also capturing Jerusalem, which it had desired for a long time. Israel's victory in the 1967 War caused shame and anger among Arab states. Upon this event, the UNSC, with its

resolution numbered 242 in 1967, stated that the acquisition of territory by war was inadmissible, demanded Israel's withdrawal from the lands it occupied in the last conflict and demanded that the sovereignty, territorial integrity, the right to live in peace and the existence of each state in the region be mutually acknowledged and that a just settlement to the refugee problem be found. That resolution became the reference point for all peace resolutions that the UN took on the Palestine-Israel issue after that date.

Israel did not take any positive steps despite the demands of Palestine from Israel to withdraw to the 1967 borders on the way to a two-state solution; therefore, this problem reached a deadlock. The conferences and meetings held between the two states to solve the problem did not yield any positive results. Palestine's efforts for independence and its struggle against Israel's occupation continued for years with the Palestinian intifada. On the other hand, regarding the Palestinian state, the Palestinians want an independent state that will include the West Bank, Gaza and East Jerusalem. This demand of Palestine can be met if Israel withdraws to the 1967 borders. The independence efforts of Palestine, which were expressed on every occasion in the international system, continued under the leadership of Abbas. These efforts of Abbas did not fail and Palestine gained "non-member observer state status" on November 29, 2012 with the decision taken at the UN General Assembly and Palestine became a party to the ICC in January 2015. It was regarded as a positive development on behalf of Palestine and it became possible for Palestine to take Israel's unlawful actions to the International Criminal Court. Palestine's efforts for years and that decision gave hope for the realization of Palestine's independence and created an opportunity for Palestine to become a sovereign state in the future. While those developments were taking place in terms of Palestine, Israel and the USA reacted harshly to that decision of the UN and continued their persecution on Palestine at intervals. While making decisions on Israel's withdrawal to the 1967 borders, the UN Security Council opposed Israel's past actions and occupations that violated international law again. Israel, on the other hand, has not taken the UN resolutions about it into account and continues to dominate the Palestinian people. Although Israeli leaders have accepted the concept of a Palestinian state so far, the structure of that state has not been clarified yet. Therefore, Israel does not have a clear stance on

the issue but Netanyahu stated Israel would recognize the right to self-government of a Palestinian state to be established, and stipulated that this state should be free of weapons and not pose a danger to Israel. On the other hand, it does not seem possible for Israel to accept a Palestinian state with full sovereignty. Israel has desired a state in which the Palestinians will be confined to a limited geography and the sovereignty will be under Israeli control. However, this solution is far from being a just solution and is not desired by the Palestinians. Another issue of disagreement between the two parties arose about the status of Jerusalem. Both Israel and Palestine claim rights over Jerusalem. Israel, which occupied the east of Jerusalem, which belonged to Jordan until 1967, accepted the whole of Jerusalem as the capital city and took decisions in this direction. As for Palestinians, they regard East Jerusalem as their capital city. The recent actions of the USA under the leadership of Trump to recognize Jerusalem officially as the capital city of Israel escalated the tension in the region thoroughly.

In the study, the historical process of the problem between Palestine and Israel is examined and the theses of the parties are analyzed related to solving important problems such as the status of Jerusalem, refugees, borders and settlement areas between the two states. Whether the two-state solution in the troubled region in terms of the viewpoint of the two states was compatible or not was examined; the obstacles and opportunities on the way to the two-state solution were mentioned, and the last point reached related to the two-state solution was discussed. Although the two-state solution does not seem possible to be implemented in this process, it is seen that the one-state solution is not a reasonable option for the two states either. It has become clear that the parties must make serious concessions on their principles for an option in the region that will satisfy both parties. However, the short-term solution of the problems between the two states and the decisions that can be taken in favor of the two states seem difficult today. Nevertheless, the efforts of Palestinians to become a state continue; Palestine's reaction to the Israeli occupation and unlawful actions continues too. It is necessary for the two states, and especially the USA, to take initiative within the framework of well-meaning actions in a realistic perspective in order to solve the problem. However, in the ongoing problem, a concrete peace plan can

come into being only on the axis of international legitimacy and in a framework in which the rights of Palestine, in particular, are considered.

Kaynakça / References

- Akçapa, M. (2021). Arap Bahari Öncesi Filistin'in İçsel Dinamikleri Bağlamında Türkiye'nin Filistin Meselesine Yaklaşımı, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, 4(1), 33-45.
- Aljazeera. (2017). Trump transcript in full: Jerusalem is Israel's capital. 20 Aralık 2020 tarihinde <https://www.aljazeera.com/news/2017/12/18/trump-transcript-in-full-jerusalem-is-israels-capital> adresinden erişildi.
- Altun, F. (2020). *Yüzyılın işgali: Tek taraflı planların gölgesinde Filistin*. İstanbul: Cumhurbaşkanlığı İletişim Yayınları.
- Aras, B. (1997). *Filistin İsrail barış süreci ve Türkiye*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Arı, T. (2007). Filistin'de kalıcı barış mümkün mü. *Akademik ORTADOĞU*, 2(1), 11-34.
- Arı, T. (2008). *Geçmişten günümüze Ortadoğu: Siyaset, savaş, diplomasi* (4. bs.). Bursa: MKM Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2010). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1915 Cilt 1-2* (17.bs.). Ankara: Alkım Yayınları.
- Ataöv, T. (1973). *Afrika ulusal kurtuluş mücadeleleri*. Ankara: AÜSBF Yayınları.
- Atmaca, A. Ö. (2018). Kudüs'ü ebedi başkent olarak tahayyül etmek. *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, 3, 145-171.
- Ayhan, V. (2009). Hamas: Filistin direnişinde politik islam. *Ortadoğu Etütleri*, 1(1), 99-134.
- Ayman, S. G. (2009). Filistin çıkmazı üzerinde yeniden düşünme gereği. *Akademik ORTA DOĞU*, 3(2), 41-61.
- Barak, O. (2005). The failure of the Israeli-Palestinian peace process 1993-2000. *Journal of Peace Research*, 42(6), 719-736.
- Barghouti, O. (2008). The Secular democratic state is the only possible and ideal solution., *Journal of Palestine Studies*, 19(76), 8-25.
- Bayraktar, B. (2012). Barış çalışmaları perspektifinden İsrail-Filistin sorunu. (Der.), Atilla Sandıklı *Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri*, içinde (s.249-273), İstanbul: Bilgesam Yayınları.
- Bektaş, M.H.M. ve Alan, T. (2020). ABD Büyükelçiliği'nin Taşınması Davası'nın muhtemel sonuçları. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 33(148), 353-359.

- Black, Ian (2018). Donald Trump and the Middle East. *Political Insight*, 9(1), 22-25.
- Charbonneau, L. and Nichols, M. (2012). Palestinians win de facto U.N. recognition of sovereign state. Reuters. 18 Ekim 2020 tarihinde <https://www.reuters.com/article/us-palestinians-statehood/palestinians-win-de-facto-u-n-recognition-of-sovereign-state-idUSBRE8AR0EG20121201> adresinden erişildi.
- Cleveland, W. L. (2000). *A history of the modern Middle East*. London: Westview Pres.
- Çubukçu, M. (2002). *Bizim Filistin bir direnişin tarihçesi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Çubukçu, M. (2003). İsrail Filistin ve Solun Açmazı. *Birikim Dergisi*, 167, 10-13.
- Davutoğlu, A. (2003). *Filistin: Çıkmazdan çözüme*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Dermer, R. (2020). We must stop pursuing a two-state illusion and commit to a realistic two-state solution. *The Washington Post*, 26 Aralık 2020 tarihinde https://www.washingtonpost.com/opinions/2020/06/19/ron-dermer-we-must-stop-pursuing-two-state-illusion-commit-realistic-two-state-solution/?itid=lk_inline_manual_24&itid=lk_inline_manual_29 adresinden erişildi.
- Eden, P. (2012). Palestinian statehood: Trapped between rhetoric and realpolitik. *International and Comparative Law Quarterly*, 62(1), 225-239.
- Emiroğlu, S. (2012). Ortadoğu'ya tek devlet çözüm mü?. Deutsche Welle. 18 Kasım 2020 tarihinde <https://p.dw.com/p/14GF6> adresinden erişildi.
- Erdoğan, A. and Habash L. (2020). U.S. policy toward the Israeli-Palestinian conflict under the Trump administration: Continuity or change?. *Insight Turkey*, 22(1), 125-146.
- Falah, G-W. (2005). The geopolitics of 'Enclavisation' and the demise of a two-state solution to the Israeli-Palestinian conflict. *Third World Quarterly*, 26(8), 1341-1372.
- Farrell, S. (2018). Why is the U.S. moving its embassy to Jerusalem?. Reuters. 24 Kasım 2020 tarihinde <https://www.reuters.com/article/us-usa-israel-diplomacy-jerusalem-explai-idUSKBN11811N> adresinden erişildi.
- Farsakh, L. (2011). The one state solution and the Israeli-Palestinian Conflict: Palestinian challenges and prospects. *Middle East Journal*, 65(1), 56-71.
- Halloum, R. (1989). *Belgelerle Filistin*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Hasgüler, M. ve Uludağ, M. B., (2007). *Uluslararası örgütler* (3. bs.). İstanbul: Alfa Yayınları.

- Herzl, T. (2019). Alan Dershowitz (Ed.) *The Jewish State The Historic Essay that Led to the Creation of the State of Israel*. New York: Skyhorse Publishing. (Orijinal eserin yayın tarihi 1896).
- Hurewitz, J.C. (1956). *Diplomacy in the near and Middle East: A documentary record*. UK: Octagon Books.
- Israel Ministry of Foreign Affairs. (2 November 1917). Balfour Declaration. 22 Ekim 2020 tarihinde <https://mfa.gov.il/MFA/AboutIsrael/Maps/Pages/The-Balfour-Declaration.aspx> adresinden erişildi.
- Karabat, Ayşe. (2017). 7 Soruda Hamas'ın hamlesi. Aljazeera Turk, 12 Mart 2021 tarihinde <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/7-soruda-hamasin-hamlesi> adresinden erişildi.
- Kelman, H. C. (2007). The Israeli-Palestinian peace process and its vicissitudes. *American Psychologist*, 62(4), 287-303.
- Kelman H.C. (2011). A one-country / two-state solution to the Israeli-Palestinian Conflict. *Middle East Policy*, XVIII(1), 27-41.
- Koç, E. (2020). İran ve Suudi Arabistan Rekabetinin İsrail ve Filistin Sorunu Üzerinden Analizi, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 7(2), 233-263.
- Koç, M. B. (2006). *İsrail Devleti'nin kuruluşu ve bölgesel etkileri 1948-2006*. İstanbul: Günizi Yayıncılık.
- Lewis, B. (2011). *Ortadoğu* (8.bs.). Ankara: Arkadaş Yayıncılık.
- Memiş, E. (2006). *İsrail nereye koşuyor*. Ankara: Ekin Kitabevi.
- Mercan, M. H. (2018). Süreklilik ve değişim bağlamında Hamas'ın siyasi stratejisi. *Ortadoğu Etütleri*, 10(1), 62-78.
- Morris, B. (2009). *One state, two states: Resolving the Israel/Palestine conflict new*. Heaven: Yale University Press.
- Moten, A. R. (2018). US embassy in Jerusalem: Reasons, implications and consequences. *Intellectual Discourse*, 26(1), 5-22.
- Padraig, O'M. (2017). Israel and Palestine: The demise of the two-state solution. *New England Journal of Public Policy*, 29(1), 1-18.
- Öner, A. (2006). *Dünden bugüne Filistin*. İstanbul: Ekin Yayınları.
- Özkoç, Ö. (2009). Savaş ve barış: Doksanlı yıllarda Filistin sorunu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(3), 167-195.
- Özmen, S. (2002). *İsrail ve etnik dini çatışmalar*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Pirinççi, F. (2010). *Silahlanma ve savaş*. Bursa: Dora Yayınları.

- Roy, S. (2003). Hamas and the transformation(s) of political Islam in Palestine. *Current History*, 102(660), 13–20.
- Said, E. (2004). *Yeni bin yılda Filistin*. (A. Cüneyt, A. Kerem ve N. Ersoy, Çev.), İstanbul: Aram Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1992).
- Sander, O. (2012). *Siyasi tarih 1914-1918*. (21. bs.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Sarı, B. (2018). Filistin direnişinde Aşıl Tendonu: Hamas-Fetih çatışması. *Yeni Fikir Dergisi*, 9(21), 23-39.
- Shafir, G. (2007). Israeli-Palestinian peacemaking and its discontents. *American Sociological Association*, 6(4), 46-51.
- Shikaki, K. (2020). *Annexation, the Trump Plan, and the Future of Palestinian-Israeli Relations*. Middle East Brief, 138.
- Shulz, H. L. (2004). The politics of fear and the collapse of the Mideast Peace Process. *International Journal of Peace Studies*, 9(1), 85-105.
- Şahin, T.Y. (2011). *Ortadoğu* (3.bs.). Ankara: Barış Kitap.
- Taylor, A. (2001). *İsrail'in doğuşu – 1897-1947 siyonist diplomasinin analizi*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- The Israeli Information Center for Human Rights in the Occupied Territories (BTSELEM). (16 January 2019). Statistics on Settlements and Settler Population. <https://www.btselem.org/settlements/statistics> adresinden erişildi.
- The United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East (UNRWA) (2019). Palestine Refugees. <https://www.unrwa.org/palestine-refugees> adresinden erişildi.
- U.S. Congress. (Nov. 8, 1995). Jerusalem Embassy Act Of 1995. <https://www.congress.gov/104/plaws/publ45/PLAW-104publ45.pdf> adresinden erişildi.
- Unger, D. C. (2002). Maps of war, maps of peace: Finding a two-state solution to the Israeli-Palestinian question. *World Policy Journal*, 19(2), 1-12.
- United Nations – Treaty Series. (17 September 1978). Framework for Peace in the Middle East and Framework for the Conclusion of a Peace Treaty between Egypt and Israel (Camp David Accords). 2 Eylül 2020 tarihinde <https://peacemaker.un.org/egyptisrael-frameworkforpeace78> adresinden erişildi.
- United Nations General Assembly. (11 December 1948). Resolution 194. 22 Kasım 2020 tarihinde <https://unispal.un.org/UNISPAL.NSF/0/C758572B78D1CD0085256BCF0077E51A> adresinden erişildi.

- United Nations General Assembly. (18 September 2007). Questions of Palestine, 62nd Session Meetings. 21 Kasım 2020 tarihinde <https://www.un.org/en/ga/62/meetings.shtml> adresinden erişildi.
- United Nations General Assembly. (29 November 1947). Resolution 181 II. 24 Ekim 2020 tarihinde [https://undocs.org/A/RES/181\(II\)](https://undocs.org/A/RES/181(II)) adresinden erişildi.
- United Nations General Assembly. (29 November 2012). General Assembly Votes Overwhelmingly to Accord Palestine 'Non-Member Observer State' Status in United Nations, Meetings Coverage, 16 Eylül 2020 tarihinde <http://www.un.org/press/en/2012/ga11317.doc.htm> adresinden erişildi.
- United Nations Security Council. (22 November 1967). Resolution 242. 28 Aralık 2020 tarihinde <https://unispal.un.org/unispal.nsf/0/7D35E1F729DF491C85256EE700686136> adresinden erişildi.
- Uzer, U. (2017). Kudüs şehrinin Filistin, İsrail ve Birleşmiş Milletler açısından siyasi önemi. *Filistin Araştırmaları Dergisi, KUDÜS ÖZEL SAYISI (2)*, 134-157.
- Valansi, K. (16 Kasım 2020). İsrail – Filistin çatışmasına bir bakış: Barış planlarının rolü ve geleceği. İstanbul: İSTANPOL 3 Ocak 2021 tarihinde <https://www.istanpol.org/post/i-srail-filistin-%C3%A7at%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1na-bir-bak%C4%B1%C5%9F-bar%C4%B1%C5%9F-planlar%C4%B1n%C4%B1n-rol%C3%BC-ve-gelece%C4%9Fi> adresinden erişildi.
- Walzer, M. (2006). *Arguing about war*. New Heaven: Yale University Press.
- Yıldız, S. (2016). İsrail'in UNESCO kararı tepkisi: "Mescid-i Aksa" Mescid-i Aksa Değildir (S.153). Ankara: SETA Perspektif.
- Yorke, V. (1990). Imagining a Palestinian State: An international security plan. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 66(1), 115-136.
- Bronner E. and Hauser C. (Nov. 29, 2012) U.N. Assembly, in Blow to U.S., Elevates Status of Palestine. New York Times. <https://www.nytimes.com/2012/11/30/world/middleeast/Palestinian-Authority-United-Nations-Israel.html> adresinden erişildi.

Kaynakça Bilgisi / Citation Information

Yıldırım, Y. (2021). İsrail-Filistin sorununda iki devletli çözüm arayışları.
OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 18(41), 3840-3884.
DOI: 10.26466/opus.874933.